

Kürt Tarihi DERGİSİ'NDEN OKURLARINA HEDİYE

MİKDAT MİDHAT BEDİRHAN ve KÜRDİSTAN gazetesinin ilk sayısının üzerinde yer aldığı kartpostalı okurlarımıza armağan ediyoruz.

Kürt Tarihi

Sayı: 8 • Ağustos-Eylül 2013 • Fiyat: 10 ₺

Kürtler Tarihle, Tarih Kürtlerle Buluşuyor

Kürdistan Gazetesi
(1908-1909)

**Kürt Teavün ve
Terakki Cemiyeti ve
Gazetesi**

Şark ve Kürdistan

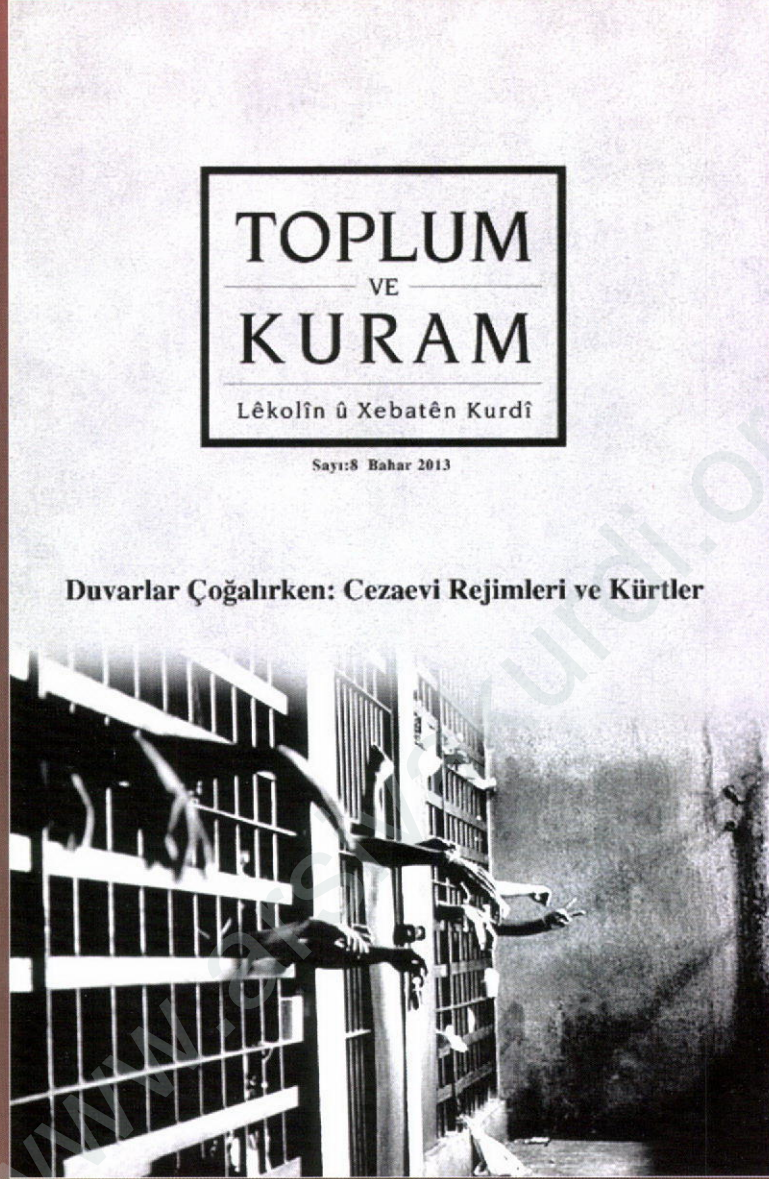
OSMANLI DÖNEMİ KÜRT BASINI

**Şeyh Ubeydullahê
Nehrî İsyanı**

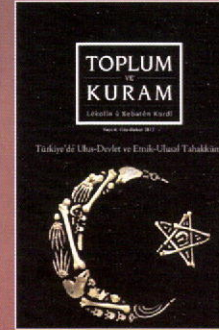
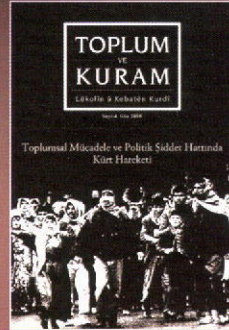
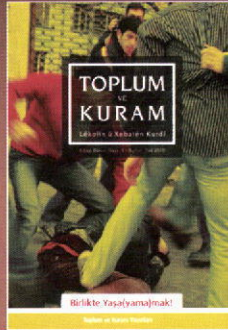
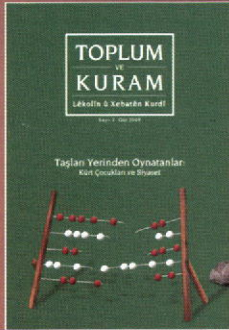
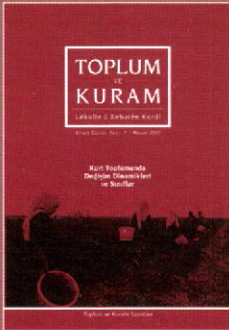
**Mevlânzâde Rıf'at Bey
ve Kürdistan**

Toplum ve Kuram Dergisi

Duvarlar Çoğalırken: Cezaevi Rejimleri ve Kürtler

0533 379 73 18
www.toplumvekuram.org
toplumvekuram@gmail.com

Kürt Tarihi DERGİSİ'NDEN

TARİHSEL MİRASIMIZIN KORUNMASI İÇİN ÇAĞRI

KÜRDİSTAN çoktandır büyük bir tarihsizleştirme operasyonuna maruz kalıyor. Ülkenin tarihsel mirası hem siyasi iktidarlar tarafından hem de ülke sakinlerince tahrip ediliyor. **KATLIAMLAR, ZORUNLU GÖÇLER, YAKILAN, YIKILAN KÖYLER, GAP, HES'LER, DOĞAL AFETLER, YANGINLAR** Kürdistan'daki tarihsel mirası elbirliğiyle yok etti, etmeye devam ediyor.

Kürt Tarihi dergisi olarak bu tarihsizleştirme operasyonuna, tarihsel mirasın yok edilmesi işine kısmen de olsa "**DUR DİYEBİLMEK**" için kararınca kararınca bir **KAMPANYA** başlatmak istiyoruz. İlk çağrımız; hangi döneme ait olursa olsun, elinde tarihsel, toplumsal, politik, kültürel öneme sahip herhangi bir nesne olan okurlarımızın, bunları **GELECEK NESİLLERE** ve ileride kurulacak **MÜZELERE** aktarmak üzere korumalarıdır.

İki çağrımız daha var: İlk olarak, günlük hayatta hala ağırlığını devam ettiren ırkçılığın belgelenmesi için, okurlarımızı, bilhassa da **FOTOĞRAFLA** ilgilenen okurlarımızı memleketin dağına taşına yazılmış, şehirlerin ana caddelerine büyük harflerle asılmış "Ne Mutlu Türküm Diyene" vb. sloganları, dağa bayıra kazınmış devasa yazı ve resimleri, **ARŞİVLENEBİLECEK** ya da sergilenebilecek biçim ve kalitede fotoğraflamaya çağırıyoruz. Bu slogan ya da resimlerin, heykel vb. malzemenin çeşitli açılardan, farklı mizansenlerle fotoğraflanması ve bu fotoğrafların yer, zaman ve kim tarafından fotoğraflandığı bilgisi verilerek arşivlenmesi büyük önem taşıyor. Okurlarımızı bu türden fotoğrafları çekmeye ve bir arşiv oluşturmak üzere **KÜRT TARİHİ** dergisine göndermeye çağırıyoruz.

İkinci olarak yine okurlarımızı yakılan, boşaltılan, **GÖÇE ZORLANAN** köy ve mezraların fotoğraflarını çekmeye ve bunları (varsa çekilmiş başka fotoğraflarla birlikte) *Kürt Tarihi* dergisine göndermeye davet ediyoruz.

Kürdistan'da bir zamanlar olup bitenin hiç olmazsa bir kısmına dair **GÖRSEL BİR HAFIZA** oluşturmak üzere başlattığımız bu kampanyaya desteğinizi bekliyoruz.

8. sayıda kapsamlı bir dosyanın ilk kısmına yer veriyoruz. İkinci kısmını 9. Sayıda yayımlayacağımız dosyanın somut, müşahhas bir konusu var: Osmanlı'da Kürt Basını. Kürdoloji Çalışmaları Grubunun ürettiği bu etraflı dosya, Osmanlı'nın son çeyrek yüzyılında ortaya çıkıp, serpilerek Kürt basınına hem tek tek yayınlar, gazeteler hem de şahsiyetler üzerinden bakıyor. Osmanlı Kürt basınına *Kürdistan*, *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*, *Şark ve Kürdistan*, *Roji Kurd* gibi saygın numunelerine ve Mevlanzade Rifat gibi seçkin isimlerine dair yazılar var dosyada.

Osmanlı'da Kürt Basını dosyasını hazırlayan Mesud Serfiraz dosyaya giriş niteliğinde kıymetli bir yazı yazdı. Kürt basınına Osmanlı'daki serencamını çözümleyici bir perspektifle aktaran bu yazıyı pekiştiren bir de mülakatımız var. Mevzuyla en yakından bilenlerin başında gelen Malmîsanî'la yaptığımız mülakat Kürt basınına bu dönemin etkili şahsiyetlerine, hassas mevzularına ve temel vasıflarına dair epey aydınlatıcı malumat ve analiz içeriyor. İlk Kürt gazetesi *Kürdistan* neden Kahire'de yayımlandı, Kürt gazetelerini kimler, hangi Kürtler okudu, Kürt basınında kimler yazdı, Osmanlı Kürt basınına öncelikle meşgul eden mevzular neydi, bunlar zaman içinde nasıl değişti... Bütün bu soruların cevaplarını mülakatta bulabilirsiniz.

8. sayıda, geçen sayıda başladığımız İran dosyasını tamamlayan iki yazı yer alıyor. Sabri Ateş'in ilk bölümünü 7. sayıda yayımladığımız Şeyh Ubeydullah Ayaklanması üçlemesinin ikinci bölümü bu sayıda yer alıyor. Şeyh Ubeydullah Ayaklanmasına dair kaynakların ele alındığı ilk yazının ardından bu ikinci yazı bizzat ayaklanmayı resmediyor. Yazı ayaklanmanın sebeplerine ve zaaflarına dair etraflı bir analiz sunuyor. Ubeydullah ayaklanmasına dair ikinci bir yazı daha var bu sayıda. Alişan Akpınar, Sezen Bilir ve Tazim Sebüktegin'in yazısı da Osmanlı Arşivinden çıkarılan yeni belgeler ışığında Şeyh Ubeydullah ayaklanmasını tartışıyor.

Geçen sayıda başlattığımız çağrımızı bu sayıda da yineleyerek bitireyim: Kürdistan'ın tarihsel mirasına sahip çıkmak, bu mirasın mütevazı da olsa bir arşivini oluşturmak üzere okurlarımızı yardıma çağırıyoruz. İlgi gösterileceğini umuyoruz.

9. sayıda buluşmak üzere...

MESUT YEĞEN

KÜRT TARİHİ

YAYIN KURULU

Berat Açıl (İstanbul Şehir Üniversitesi), Aziz Adıgüzel, Abdurrahman Adak (Artuklu Üniversitesi), Ahmet Aliş (Boğaziçi Üniversitesi), Ahmet Hamdi Akkaya (Universiteit Gent), Alişan Akpınar, Ahmet Serdar Aktürk (University of Arkansas), Kaya Akyıldız (Binghamton University), Rohat Alakom, Seda Altuğ (Boğaziçi Üniversitesi), Ruşen Arslan, Aziz Aşan (Artuklu Üniversitesi), Sabri Ateş (Southern Methodist University), Bilgin Ayata (Freie Universität Berlin), Delal Aydın (Binghamton University), Yavuz Aykan (EHESS), Yılmaz Bağlar, Dardjene Bajalan (Oxford University), Mehmet Bayrak, Nazan Bedirhanoglu (AÜSBF), İsmail Beşikçi, Naif Bezwan (King's College), Bülent Bilmez (İstanbul Bilgi Üniversitesi), Hamit Bozarslan (EHESS), Serhat Bozkurt, Martin van Bruinessen (Universiteit Utrecht), Celîle Celîl (Viyana Kürdoloji Enstitüsü), Ercan Çağlayan (Muş Alparslan Üniversitesi), Süleyman Çevik, Cuma Çiçek, Rahman Dağ (University of Exeter), Şerif Derince, Namık K. Dinç, Tarık Ziya Ekinci, Dara Elhüseyni, Özlem Galip (University of Oxford), Ayhan Geveç, Azat Zana Gündoğan (Binghamton University), Nilay Özok-Gündoğan (Denison University), Veysel Güneş, Sinan Hakan, Murat İssı (Panteion University), Fehim Işık, Sever Işık, Joost Jongerden (Wageningen University), Ahmet Kardam, Hans-Lukas Kieser (Universität Zurich), Janet Klein (University of Akron), Naci Kutlay, Robert Olson (University of Kentucky), Kawa Nemir, Abdurrahim Özmen (Dicle Üniversitesi), Hakan Özoğlu (University of Central Florida), Hisyar Özsoy (University of Michigan), Cafer Sarıkaya (Boğaziçi Üniversitesi), Mesut Serfiraz, Kamal Soleimani (Columbia University), Serap Ruken Şengül (University of Texas), Sami Tan, Jordi Tejel (The Graduate Institute, Geneva), Selim Temo (Artuklu Üniversitesi), Uğur Ümit Üngör (Universiteit Utrecht), Abbas Vali (Boğaziçi Üniversitesi), Nicole Watts (San Francisco State University), Kadri Yıldırım (Artuklu Üniversitesi), Clemence Scalbert-Yücel (University of Exeter), Müfit Yüksel, Welat Zeydanlıoğlu (Kürt Çalışmaları Ağı)

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Mesut Yeğen

SAHİBİ

Davut Özalp

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Aysel Kazıcı Özalp

DERGİ VE KAPAK TASARIMI

Şemal Medya

İLETİŞİM

Kuloğlu Mah. Sadri Alishık Sk. İdris Bey İşhanı,

No: 16 Kat:4 D:50 Beyoğlu-İstanbul

Tel: 0532 173 25 09

e-mail: kurttarihi@yahoo.com / web: www.kurttarihi.org

BASKI YERİ

İmaj Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti, Litros Yolu

2. Matbaacılar Sitesi C-Blok, 2BC-6 Topkapı-İstanbul.

Tel: (0212) 501 91 40

YAYIN TÜRÜ

Yerel Süreli Yayın

DAĞITIM

Yaysat A.Ş. Tel: 0 (212) 622 22 22

ISSN:

2147-2491

ABONELİK

Yıllık Abonelik Bedeli Yurtiçi 60 TL., Yurtdışı 50 EURO

Davut Özalp adına, Türkiye İş Bankası, Mecidiyeköy Şubesi,

YURTIÇİ ÖDEMELERİ, Hesap No: 1089-0775654

IBAN: TR05 0006 4000 0011 0890 7756 54.

YURTDIŞI ÖDEMELERİ, Hesap No: 1089 0675752

IBAN: TR420006400000210890675752.

BASKI TARİHİ

Ağustos-Eylül 2013

Kürt Tarihinde İki Ay 4
Hazırlayan: Rahman DAĞ

Haberler 6
Hazırlayan: Dara ELHÜSEYNİ

Şeyh Ubeydullahê Nehrî İsyanı 8
Sabri ATEŞ

ŞEYH UBEYDULLAH İSYANI 16
Hazırlayanlar: Alişan AKPINAR
Sezen BİLİR - Tacim SEBÜKTEĞİN

Malmîsanij ile Osmanlı Dönemi Kürt Basını ve Aydınları Üzerine Söyleşi 22
Söyleşi: Mesut YEĞEN - Mesûd SERFIRAZ

DOSYA: OSMANLI DÖNEMİ KÜRT BASINI 28

Osmanlı Dönemi Kürt Basın Tarihine Genel Bir Bakış 30
Mesûd SERFIRAZ

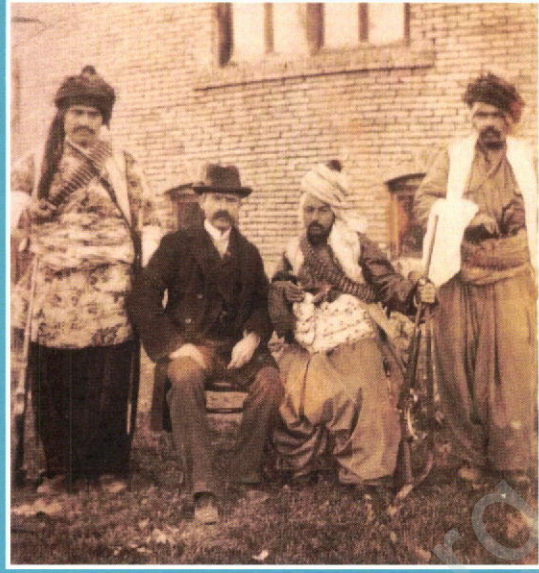
Kürdistan Gazetesi (1908-1909) Üzerine Birkaç Not 38
Yener KOÇ

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi (1908-1909) 45
Ayhan IŞIK

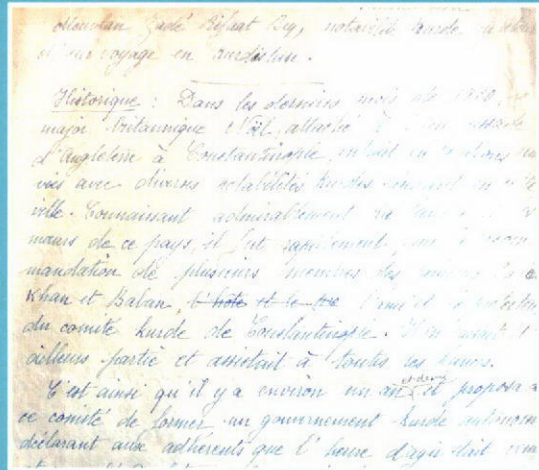
Bir II. Meşrutiyet Gazetesi Olarak: "Şark ve Kürdistan" 50
Serhat BOZKURT

Mevlânzâde Rıf'at Bey ve Kürdistan 56
Murat ISSI

Arşiv Tozu 62
Nilay ÖZOK-GÜNDOĞAN

DOSYA: 22 55

16

içindekiler

56

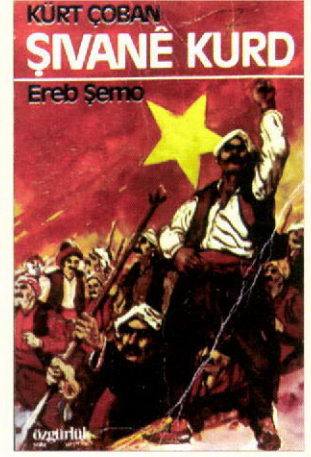
Ağustos 1935:

İlk Kürtçe Roman Sovyetler Birliği'nde yayımlandı

Kürdistan'ın Birinci Dünya Savaşının ardından parçalanmasıyla Kürtler ve dilleri bulunduğu her yerde baskı altında tutuldu. Bunun önemli istisnalarından biri dilsel ve etnik azınlıkların kültürel haklara sahip olduğu Sovyetler Birliği'nde Kürtlerin ve Kürtçenin durumu oldu. SSCB Kürtlerin Kürtçeyi kullanmalarını yasaklamadı. Nitekim, İlk Kürtçe roman da 1935'te Erivan'da yayımlandı. Sovyet Kürtlerinden, Kars doğumlu Erebe Şemo'nun

otobiyografik özellikler gösteren *Şivanê Kurd* (Kürt Çoban) adlı romanı yayımlanır yayınlanmaz

Ruşça'ya, ardından da Fransızca'ya, Almanca'ya ve Türkçe'ye çevrildi. Lis Yayınları yakınlarında *Şivanê Kurd*'ün tıpkıbasımını *Şivanê Kurmanca* başlığıyla yayımladı.

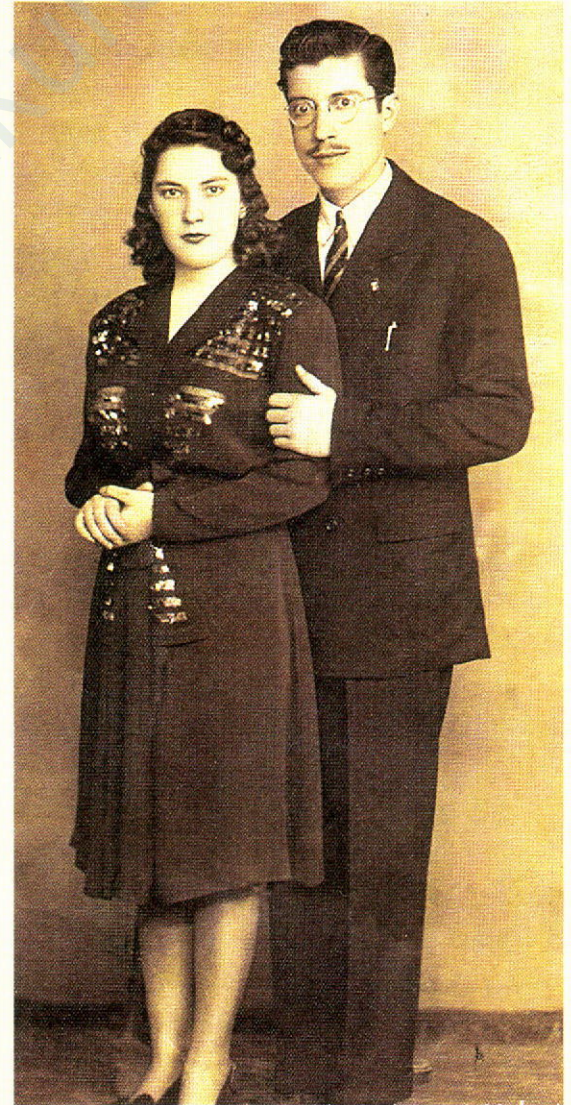
20 Eylül 1992:

Musa Anter öldürüldü

Apê Musa olarak bilinen Musa Anter 1922'de Nusaybin'de doğdu. *Anılarım*'da okula gitmesinin en önemli sebebi olarak köyünden kimsenin gelen askerlerle anlaşacak kadar Türkçe bilmiyor olmasını kaydeder. Apê Musa eğitimine Adana'da devam etti ve daha sonra da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okudu. Şiirleriyle, yazılarıyla, öyküleriyle ve alçak gönüllü ve açık sözlülüğüyle Kürt ve Kürdistan davasının hizmetinde oldu. Canip Yıldırım ve Yusuf Azizoğlu ile birlikte *İleri Yurt* gazetesini çıkaran Anter, yayımladığı Kürtçe şiiri "Qimil / Kımlı" sebebiyle 49'lar davasında yargılandı. Cezaevinden çıktıktan sonra *Deng, Barış Dünyasi* ve *Yön* dergilerinde yazdı. İstanbul'da yöneticiliğini yaptığı Dicle öğrenci yurdu pek çok Kürt entelektüele ve siyasetçiye ev sahipliği yaptı. Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Halkın Emek Partisi, Mezopotamya Kültür Merkezi ve İstanbul Kürt Enstitüsü'nün kurucularındandı. 1992'de Diyarbakır'da JİTEM tarafından gerçekleştirilen bir suikastle öldürüldü.

Musa Anter eşi
Hale ile birlikte.

(Nisebîn:
Kaniyek Ji
Mezopotamyayê,
Weşanên
Enstîtuya Kurdî
ya Stenbolê.)

ABONELİK İLETİŞİM BİLGİLERİ

kurttarihi@yahoo.com

TEL: 0532 173 25 09

İRLANDA

13 EYLÜL QUEEN'S ÜNİVERSİTESİ'NDE “Geçiş Süreçleri Üzerine Perspektifler: Topluluklar Arası Çatışmalar ve Demokrasiye Giden Yollar”

13 Eylül tarihinde, İrlanda'nın Belfast şehrinin Queen's Üniversitesi'nde *Perspectives on Transitions: Inter-Communal Conflict and Paths to Democratisation* (Geçiş Süreçleri Üzerine Perspektifler: Topluluklar Arası Çatışmalar ve Demokrasiye Giden Yollar) isimli bir konferans düzenleniyor. Geçiş süreçleri ve topluluklar arası çatışmalar üzerine var olan teorik ve kavramsal çerçevelerin Arap Baharı hakkında çok da fazla perspektif sunmadığı tespitiyle yola çıkan konferans özellikle Arap Baharının etkilediği Libya, Mısır, Suriye, Yemen,

Bahreyn gibi silahlı çatışmaların yoğun olduğu ülkeleri merkezine alıyor. Bu ülkelerde yaşanan çatışmaları ve demokrasi arayışlarını Latin Amerika ve eski Doğu Bloku ülkeleri gibi farklı coğrafyalardaki deneyimlerle karşılaştırmayı amaçlayan konferans aynı zamanda etnopolitik, etnik çatışma ve demokratikleşme literatürlerine de katkı sunmayı hedefliyor. Konferans ayrıca yapılacak sunumların Routledge tarafından yayınlanacak olan *Civil Wars, Ethnopolitics and Nationalism and Ethnic Politics* isimli bir kitapta toplamayı amaçlıyor.

LÜBNAN

27-29 EYLÜL “Ulusun Geleceği Ne? Ortadoğu ve Güney Asya'da, 21. Yüzyılda Ulusal Kimlik”

27-29 Eylül tarihleri arasında Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta *Whither the Nation? National identity in the twentieth-century and contemporary Middle East and South Asia* (Ulusun Geleceği Ne? Ortadoğu ve Güney Asya'da, 21. Yüzyılda Ulusal Kimlik) isimli bir konferans düzenleniyor. Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin Arap ve Ortadoğu Çalışmaları Merkezi ile Beyrut Şark Enstitüsü'nün düzenlediği konferans Ortadoğu ve Güney Asya'da özellikle 1970'lerden günümüze kadar ortaya çıkan farklı

politik ve toplumsal ideolojileri kendisine konu ediniyor. Bahsi geçen coğrafyalarda farklı tarihsel momentler üzerine çalışmalarını bir araya getirmeyi hedefleyen konferans özellikle modernleşme ile milliyetçilik arasındaki bağlara odaklanmayı planlıyor. Konferansta ele alınacak konular arasında “ulus kavramı ile birey ve kolektife arasındaki ilişki”, “ümme kavramı ile ulusal topluluk kavramı arasındaki farklılıklar”, “Avrupa dışındaki milliyetçiliklerin Batı eksenli milliyetçilik teorilerinde yarattığı çatlaklar” gibi ana başlıklar yer alıyor.

30 AĞUSTOS

“Ortadoğu’da Çatışmalı Siyasetler”

İNGİLTERE

9 Şubat
2011’de
Tahrir
Meydanı’nda
toplanan
insanlar.

İngiltere’de, London School of Economics’in Ortadoğu Merkezi’nde 30 Ağustos tarihinde *Contentious Politics in the Middle East* (Ortadoğu’da Çatışmalı Siyasetler) isimli bir konferans düzenleniyor. Arap Baharı ile birlikte Ortadoğu’da kitlelerin ve halkların belki de ilk defa bu kadar ön plana çıkmalarına rağmen akademik ilginin halen devletlere, rejimlere ve uluslararası güçlere odaklandığı tespitini yapan konferans, bu algıyı kırmayı amaçlıyor.

Farklı ülkelerde farklı şekillerde ortaya çıkan kitlesel dalgalanmaları ele alacak olan konferans özellikle toplumsal hareketler ve çatışmalı siyasetler literatürlerine katkıda bulunmayı ve bu literatürlerdeki paradigmaları sorgulamayı hedefliyor. Çatışmalı siyasetlerde azınlıkların ve milliyetçiliğin rolü, gündelik hayatta direniş ve Ortadoğu’da yabancı aktörlerin konumu gibi konu başlıklarına sahip olan konferansın ele alacağı ülkelere birisi de Türkiye olacak.

24-26 AĞUSTOS

“Beşinci Uluslararası İran Dilleri Konferansı”

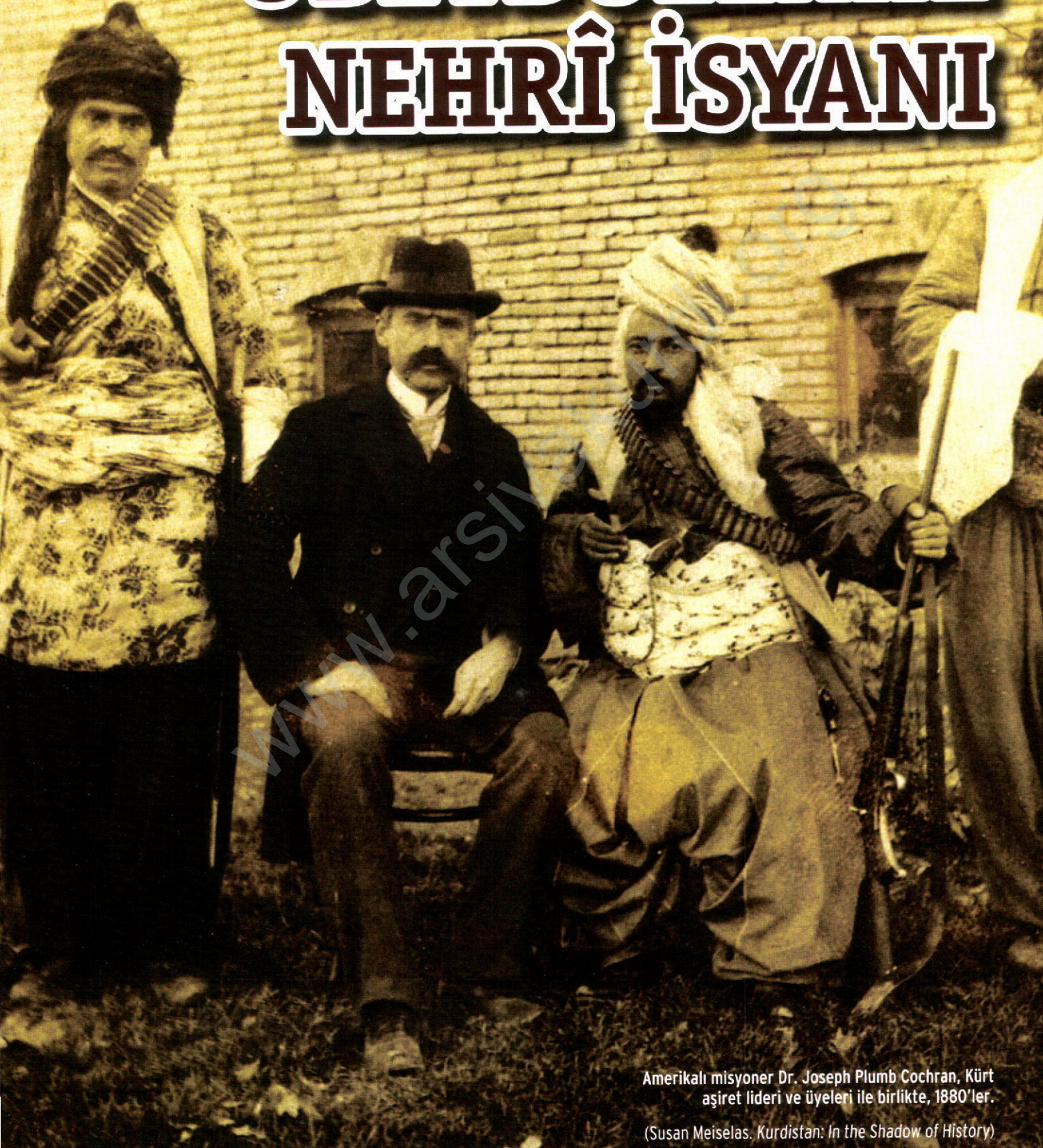
Almanya’nın Bamberg Üniversitesi’nde 24-26 Ağustos tarihleri arasında *Fifth International Conference on Iranian Linguistics* (Beşinci Uluslararası İran Dilleri Konferansı) düzenleniyor. Dünyanın dört bir yanından İran Dilleri üzerinde uzman araştırmacıları

ağırlayacak olan konferans İran dillerinin tarihsel kökenlerinin yanı sıra dilbilim açısından İran dillerinin yapılarını da ele alacak. Konferansta Farsça dışında Kürtçenin Kurmanci ve Zazaca lehçeleri üzerine de sunumlar yapılacaktır.

Kürt Tarihi

MİLLET VE HALİFE YOLUNDA-II

ŞEYH UBEYDULLAHÊ NEHRÎ İSYANI

Amerikalî misyoner Dr. Joseph Plumb Cochran, Kürt aşiret lideri ve üyeleri ile birlikte, 1880'ler.

(Susan Meiselas. Kurdistan: In the Shadow of History)

Şeyh Ubeydullahê Nehrî, II. Abdülhamid'e gönderdiği mektuplardan istediği cevabı alamaz ve sultandan ümidi keser. İran Kürtlerinin gittikçe artan baskıların durdurulması isteği onu harekete geçirir. Bu harekete geçişte zulmü durdurmanın ötesinde bir plan rol oynamıştır. Bu plan bütün Kürdistanı kendi idaresi altında ama halifeye bağlı bir yönetim birimi olarak yönetmektir.

SABRİ ATEŞ

Hakkari ve özellikle de Şemdinan, Kürdistan coğrafyası ve tarihinde hep merkezi bir yere ve role sahip oldu. Bu merkezi rolünü en ciddi biçimde yaşadığı zaman dilimlerinden biri 1880-1882 yılları arası, ya da Şeyh Ubeydullah İsyanı dönemidir. Kısa sürmüş ve askeri olarak kayda değer bir başarıya imza atamışsa da bu isyan yer aldığı coğrafya, coğrafyanın sakinleri ve ötesinde derin izler bırakmıştır. Bu izlerin bir haritasını çıkarırken kısıtlı olarak ta olsa isyanın ne olduğu, niye bu zaman ve mekanda yer aldığı, katılanların niye katıldığı ve nasıl tanımlanacağı sorularına da değinmeye çalışacağız. İsyanı bağlamına oturtmak aynı zamanda kolaycı bir şekilde “bu milliyetçi bir isyandır” tespitinin de ötesine geçmemize olanak sağlayacaktır.

Şeyh Ubeydullah isyanı Osmanlı-İran ilişkilerinden ve özellikle de 1842-1914 yılları arasında vuku bulan sınırın belirlenmesi çalışmalarından; sınırın iki tarafında da süregelen merkezileşme, devletin güç ve kontrolünü daha geniş bir coğrafi alana yayıp sakinlerini zabt u rapt altına alma ve vergilendirip askere alma çabalarından; Kaçar devletinin ayrımcı ve dayatmacı anti-Sunni politikalarından; yükselen milliyetçi hareketlerden ve özellikle de Ermeni ulusal hareketinden; bölgeye yönelik artan emperyalist müdahalelerden ve bölgede

İran Dışişleri Bakanlığı, Siyasi ve Uluslararası İncelemeler Dairesi, *Guzidah-i Asnad-i Siyasi-i İran va Usmani: dawrah-i Qajariyah* (Kaçar Dönemi Osmanlı İran Siyasi Belgeleri) (Tahran, 1990).

İran arşivlerine dayalı olarak İranlı Kürt tarihçi Mihemmed Heme Baqi'nin, *Shureshi Sheikh Ubeidullayi Nehri 1880: Le Belgenamê-e Qajari da* (Nehrili Şeyh Ubeydullah İsyanı) isimli, Irak Kürdistanı Sağlık Bakanlığı tarafından 2000 yılında yayınlanan Soranice hacimli kitabıdır.

Hasan Ali Han Garrusi'nin (Amir Nizam), *Guzarish'ha va namah'ha-yi divani va nizami-i Amir Nizam Garrusi: dar barah-'i vaqayi-'i Kurdistan dar sal-i 1297 Hijr*, Ed. Iraj Afshar, (Tehran: Bunyad-i Mawqafat-i Doktor Mahmud Afshar, 1994).

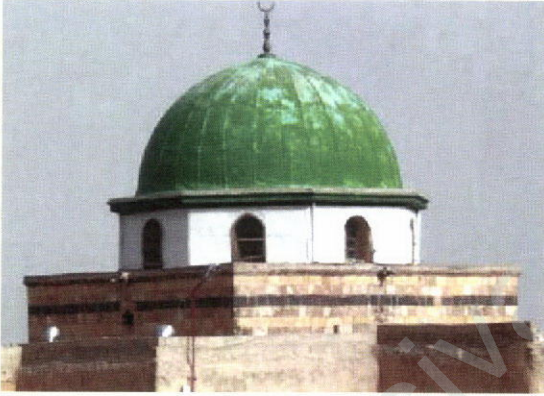
yoğunlaşan misyoner faaliyetlerden; kıtlık ve kuraklık gibi çevresel etmenlerden ayrı olarak okunamaz. Zamanın ruhunu temsil eden bir aktör ve entelektüel olarak Şeyh Ubeydullah bu gelişmelerin halkı üzerinde yarattığı sarsıntılara bir cevap olarak öne çıkmış, hatta esas olarak halk tarafından öne çıkarılmıştır.

Şeyhin önemli bir aktör olarak öne çıkmasına olanak sağlayan ve büyük Kürt alimi Mevlana Halid'in imparatorluğa yaydığı Nakşibendi-Cedidi silsilenin Nehri kolu esas olarak Ubeydullah'ın babası Seyyid Taha (Taha el-Hakkari, ö. 1853) döneminde önemli bir varlık göstermeye başlamıştır. Osmanlı coğrafyasının bir çok yerinin yanı sıra Kafkaslarda da ilişkiler geliştiren Şeyh Taha, Kaçar sülalesiyle de iyi ilişkiler geliştirmiştir. Bu ilişkiler, eşlerinden biri Hakkari asilzadelerinden olup İran tabiiyetine geçmiş olan Selmaslı Yahya Bey'in kız kardeşlerinden olan Muhammed Şah (1834-1848) döneminde güçlenmiştir. Eşi büyük ihtimalle Seyyid Taha'nın müritlerinden olan ama aynı zamanda şeyhin bölgedeki etkisinin

Şeyh Seyyid Taha (Taha el-Hakkari, ö. 1853) ve kardeşi Şeyh Salih Taha'nın türbeleri, (yukarıda).

Büyük Kürt alimi Mevlana Halid'in türbesi (yanda).

de farkında olan Muhammed Şah, Osmanlı tebası olan şeyhe İran tarafındaki beş ya da yedi köyün tıyul'unu (vergi toplama hakkını) verir. Seyyid Taha'nın vefatından sonra yirmi yıl boyunca Nehri tekkesinin şeyhliğini kardeşi Şeyh Salih yapar. Onun 1873'te ölümüyle Nehri şeyhliği Seyyid Taha'nın oğlu Ubeydullah'a geçer. Şeyyid Taha'nın son yıllarıyla Ubeydullah'ın başa geçtiği yıllar aynı zamanda Martin van Bruinessen'in vurguladığı gibi bölgesel liderliğin dini otoritelere geçmeye başladığı dönemdir. Hakkari ve daha bir çok yerde asırlardır devlet ve halk arasında aracı rolünü de üstlenen mirlerin ortadan kaldırılmasıyla bu rol şeyhlere geçmiştir. Nitekim Hakkari'de Nurullah ve Cizre'de Bedirxan Bey'lerin direnişi kırılıp sürgüne gönderildikten sonra bazı resmi raporlarda, askere gitmek istemeyen bölge sakinlerinin Seyyid Taha'nın tekkesine gittikleri ve tekkenin yeni bir direniş merkezi haline gelebileceği ve bu sebeple mümkün olursa şeyhin başka bir yere gönderilmesi istenir..

Şeyh Ubeydullah'ın politik sahneye çıkışı Hoy valisi Suja od-Devle'nin yukarıda anılan Muhammed Şah'ın Seyyid Taha'ya vermiş olduğu köylerin vergiden muaf statüsünü sona erdirmek ve vergi almak için asker göndermesiyle başlar. 1873 yılındaki bu olayda valinin askerleri kırk erkek ve bir çok kadın ve çocuğu vahşice katledince bir sonuca ulaşamayan bir Osmanlı-İran komisyonu kurulur.¹ İranlı komisyon üyesinin valinin bunu kişisel çıkarları için yaptığını belirtmesi de sonucu değiştirmez.² Bu olayın şeyhin İran'a bakışında önemli bir değişikliğe sebep olduğu tartışma götürmez. Osmanlı komiseri Necip Ali yazdığı bir raporda Bazid'den Suleymaniye'ye kadar olan alanda Sunnilerin bir çoğunun şeyhin müridi olduğunu ve bölgede bir çok halifesinin olduğunu belirtip bölge halkının İran'ın baskılarına karşı şeyhe güvendiğini belirtir. Bu yönde bir bilgiyi İskender Quarians'ta doğrular. Şeyhin Mahabad civarında da müridleri olduğunu ve bunların şeyhe tam olarak bağlı olduklarını ifade eder. Bu dönemdeki Osmanlı ve İran belgeleri de adaletin yerine gelmesi için halkın gittikçe artan bir şekilde şeyhe başvurduğunu ve Baban, Ardalan, Soran vb., asilzade yönetimlerinin eksikliğinde, Ubeydullah'ın giderek bölgesel bir liderliğe yükseldiğini ve İran ve Osmanlı Kürtlerini birbirine bağlayan bir köprü olmaya başladığını göstermektedirler. Bu olaydan sonradır ki İstanbul ve şeyh arasındaki yazışmalar da başlar. Bu yazışmaları *Es Seyyid Ubeydullah el-Nakşibendi el-Halidi* ya da *Hadim, al-Fukara, Es Seyyid Ubeydullah al-Nakşibendi* diye imzalar şeyh.

Şeyh'in bölgesel liderliği asıl olarak Osmanlı tarihinin en yıkıcı savaşı olan 1877-78 Osmanlı-Rus savaşıyla (93 Harbi) perçinlenir. Daha önceki mirler eşliğinde sultanın ordusunda savaşa katılan Kürtler bu savaşta başta Ubeydullah olmak üzere dini liderlerin emrinde düzensiz birlikler olarak savaşa katılacaklardır. Şeyhin savaşa katkısı konusunda tartışmalı bilgiler varsa da, büyük bir ihtimalle yaklaşık otuz bine varan ve savaşta düzensiz birlik (başıbozuk) olarak yer alan Kürt aşiretlerinin lideri konumundadır. Şeyhin kendisi bu durumu Sultan'a yazdığı mektuplarda da dile getirir. Kaçar Devleti'nin şeyhin cihat çağrısına cevap veren Kürtlerin savaşa katılmasını engellemesi ve Kürdistan'a Şii sembollerini dayatmaya

**Şeyh'in bölgesel liderliği
asıl olarak Osmanlı tarihinin
en yıkıcı savaşı olan 1877-78
Osmanlı-Rus savaşıyla (93 Harbi)
perçinlenir. Daha önceleri mirler
eşliğinde sultanın ordusunda
savaşlara katılan Kürtler bu savaşta
başta Ubeydullah olmak üzere dini
liderlerin emrinde düzensiz birlikler
olarak savaşa katılacaklardır.**

başlaması, Sünni İran Kürtlerini bir lider arayışına sokmuştur. Yerel Kaçar valileri bu dönemde Kürt aşiretlerini gittikçe artan baskılara maruz bırakmakta, sürekli olarak daha fazla bahşiş adı altında haraca kesmek istemektedirler. Mesela, davet edildiği Mahabad valisinin konağında kendisini zincire vurmak isteyen valinin adamlarından bir kaç tanesini hançeriyle öldürüp kaçan ve ardından şehre yaptığı kuşatmayla, konakta tutulan diğer aşiret liderlerinin bırakılmasını sağlayan Hemze Axayê Mengur, isyanda önemli roller oynayacaktır. Bu baskılardan dolayı İran Kürtleri çeşitli yollarla Halife Sultan II. Abdülhamid'e ulaşmaya çalışmışlar ve İran'ın "zülüm ve teaddisini" durdurmasını, kendilerini korumasını istemişlerdir. Bu girişimlerinden bir sonuç alamayınca ki, şeyh gidebilecekleri tek merci olarak öne çıkmaya başlamıştır. Şeyh Ubeydullah da bu çağrılara cevap vermiş, bu yönde ilk girişimini 1878 yazında Şıkkak aşiretinin Şii Afşar'larla olan anlaşmazlıklarına müdahale amacıyla iki bin atlı göndererek yapmıştır. Yine benzer şekilde ertesi yıl İmadiye'de devlet görevlileriyle vergi meselesinden çıkan anlaşmazlıklar üzerine oğlu Abdulqadir'in emrinde bine yakın atlıyı göndermiş ve bu kuvvetler Osmanlı askerleriyle çatışmışlardır. Bu olay üzerine soruşturma için gönderilen Sultan'ın yaverine Sultan'a sadakatini sorgulanmayacağını ama oğlunu yerel görevlilerin yanlısını düzeltmek amacıyla gönderdiğini belirtir. Bu olaydan sonradır ki Şeyh Ubeydullah Sultan'a doğrudan mektuplar yazar. Bunların en önemlisi diyebileceğimiz ve Farsça olarak yazılan uzun mektupta şeyh, sul-

tana Müslüman halkın Hristiyan güçlerin desteğiyle kurulmak istenen bir Ermeni devletine asla izin vermeyeceğini belirtip saltanat makamının Tanzimat'la ne yazık ki gücünü kaybettiğini ifade ile sultanın bu hususa dikkat etmesini ister. Bu mektuplara istediği cevabı alamayan ve Sultan'dan ümidi kesen şeyh İran Kürtlerinin gittikçe artan baskıların durdurulması isteği ve büyük ihtimalle gittikçe aktif hale gelen Ermeni ulusal hareketinin de etkisiyle harekete geçmeye karar verir. Bu harekete geçişte zulmü durdurmanın ötesinde bir plan rol oynamıştır. Bu plan bütün Kürdistanı kendi idaresi altında ama halifeye bağlı bir yönetim birimi olarak yönetmektir.

İSYANIN KUZEY CEPHESİ: URMİYE

Amerikalı misyoner Dr. Joseph Plumb Cochran'ın eşi 6 Ekim 1880 tarihinde ailesine yazdığı bir mektupta "görünen o ki, katlı savaşa takip edecek. Dostumuz şeyh İran'la savaşta. Urmıye çevresindeki bütün Kürt muntıkalarını birleştirip birleşik bir Kürt milleti oluşturmak gayesinde" der.³ Doğrusu Eylül başlarından itibaren şeyhin biri kendi kumandası altında Urmıye'ye doğru, diğeri yirmi üç yaşındaki oğlu Abdulqadir ve Hemze Axayê Mengur komutasında Mahabad'a doğru atlı ve yayalardan oluşan kuvvetleri iki koldan İran içlerine ilerlemeye başlamıştır. Elimizdeki kaynaklar bu kuvvetlerin sayısını on binle otuz bin arasında bir yerlerde vermektedirse de kesin sayıyı tespit etmek nerdeyse imkansızdır. İlk başlarda Osmanlı askerlerinin de Kürt kıyafetiyle

1877-78 yılları boyunca Osmanlı ve Ruslar arasında daha sonra 93 Harbi olarak tanımlanacak olan savaş yapılır. Yukarıdaki yağlıboya çalışmasında 30 Ağustos 1877 tarihli Plevne savaşı resmedilmiştir.

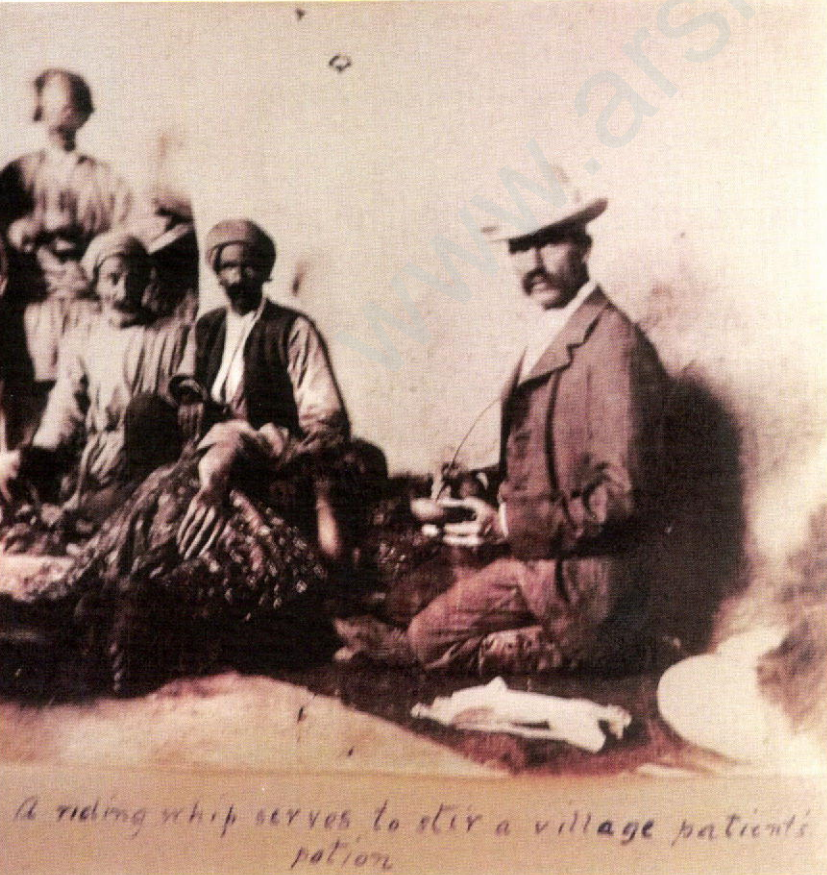
Kürt Tarihi

isyancılara katıldığı yönünde İran'da propaganda yapıldıysa da bunun aslı yoktur.

İran askerleriyle isyanın kuzey cephesinde ilk çatışma 9 Ekim 1880'de (4 Zilkade), şeyhin halifesi Mehemmed Se'îd kumandasındaki dört bin kişilik bir kuvvetle, Urmiye valisi İkbâl ud-Devle ve askeri erkan yönetiminde, Urmiye yöresindeki Badrbud kalesine yerleşmiş bulunan İran askerleri arasında cereyan eder. Çatışma sonucunda İran kuvvetleri ellerindeki iki arazi topunu bırakıp kaleyi terk ederek Urmiye'ye çekilir. Van valisinin hareketin durdurulması için Şeyh'e gönderdiği araçlara rağmen ilk çatışmalardan on gün sonra Şeyh'in kendisi de Urmiye önlerine ulaşır, Seyr dağının eteklerindeki San Sergis (Saint Sargis) köyüne yerleşerek şehrin kuşatmasını başlatır. Bu arada Hemze Axa ve Abdulqadir kumandasındaki kuvvetler de güneyde ilerlemelerini sürdürürler. Şeyhin kuvvetlerinin Osmanlı-Rus savaşında Kürtlere dağıtılan Winchester ve Henry Martini tüfekleriyle donatıldığı iddialarına rağmen Wilson ve Qurians gibi güvenilir görgü tanıkları bu kuvvetin donatımsız, askeri eğitimden yoksun ve kısmen silahlı olduğunu belirtirler.

Dr. Joseph P. Cochran Urmiye'de hastaları tedavi ederken.

(Susan Meiselas. *Kurdistan: In the Shadow of History*)

Taraflar teslim koşullarının pazarlığını temel amacı bölgedeki Hristiyanları korumak olan genç misyoner Dr. Joseph P. Cochran aracılığıyla yaparlar. Bölgedeki faaliyetlerinden ve doktorluğundan dolayı Şeyh'le dostluğu olan Cochran gibi, İngiltere'nin Tebriz konsolosu William George Abbot da yine bölgedeki Hristiyanların korunması konusunda şeyhi uyarmak için misyonerlerin merkezinin de olduğu San Sergis'e gider. Bu görüşmeler daha sonraki dönemde bazılarınca isyanın bir İngiliz kışkırtması olduğu yönünde çarpıtılmasına neden olmuştur.

Çıktığı av turundan isyan nedeniyle erken dönmek zorunda kalan Nasreddin Şah İstanbul'a üst üste telgraflar göndererek İran ve Osmanlı kuvvetlerinin şeyhi bastırmak için işbirliği yapmaları gerektiğine vurgu yapar. Tahran ayrıca İstanbul'un aşiretleri silahlandırmasının isyana sebep olduğunu vurgularken, İstanbul Azerbaycan valilerinin kötü yönetiminin ve zulümlerinin isyana sebebiyet verdiğini belirtir. Yine de İstanbul bir yandan şeyhe katılımların önünü kesmek için bölgeye hatırı sayılır miktarda asker gönderirken, diğer yandan üst düzey araçlar göndererek hareketi sonlandırmasını ister. Kürtlerle Ermeniler arasında yeni sorunlar çıkmasından ve bunun da Avrupa'da mesele edilmesinden olduğu kadar Rusya'nın müdahalesinden de çekinen Bab-ı Ali, bir yandan da 1555'ten beri yavaş yavaş şekillenen ve 1843'ten beri çizilmeye çalışılan Osmanlı-İran sınırını anlamsızlaştıracağı için de isyanı bir an önce durdurmak istiyordu.⁴

İstanbul ve Tahran arasında telgraflaşmalar devam edip bölgeye asker sevk edilirken, Şeyh ve Urmiye yöneticileri arasındaki teslim olma görüşmelerinin, şeyhin stratejik bir hata yapıp verdiğini iki gün ek süreye rağmen, bir sonuca varamayacağı anlaşıldı. Bu süre içinde Urmiye'nin savunması yeniden organize edildi, surlara toplar yerleştirildi ve hendekler kazıldı. Şeyhin şehre girişini ertelemesi esas olarak misyonerler ve William Abbot'un istemesiyle olmuştur. Bir başka deyişle isyanın önemli bir başarı elde edememesinde "dış güçler" esas olarak İran yönetimine yardım etmişlerdir. Bunun yanı sıra şeyhin güçlerine olan aşırı güveni de Urmiye'ye iki gün ek süre vermesinde etkili olmuştur. Şeyhin verdiği süre 24

Ekim 1880'de dolunca oğlu Mehmed Sadıq ve halifesi Mehmed Se'îd komutasında sayısı beş bin civarı olarak tahmin edilen bir kuvvet şehre saldırı başlatmış ve üç gün üç gece süren çatışmalardan bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Urmiye yakınında bir köye çekilen ve nasılsa şehri kolay alacağını hesaplayıp gerekli erzak ve hazırlıkları yapmamış olan şeyhin kampında sorunlar ve disiplinsizlikler baş gösterir. Bundan kaynaklı olarak şeyhin kuvvetlerinden bazıları çevre köylere girip yağma hareketlerinde bulunmuş ve hatta bir kısmının atlarına yüklediği yağmayla geri geldikleri ve şeyhi gittikçe zayıflayan bir durumda bıraktıkları da rapor edilmiştir.

Şeyhin şehre tekrar saldırıp saldıramayacağı tartışılırken Urmiye'ye gelen on iki bin kişilik İran kuvveti şehir halkının hayatını daha da zorlaştırmış; fakat yeni bir saldırı ihtimalini de ortadan kaldırmıştır. Bir hafta süren Urmiye kuşatması 31 Ekim itibarıyla sona ermiş ve Şeyh bir süre daha Urmiye civarında kalsa da sayıları ve mühimmatları gittikçe artan İran kuvvetlerine karşı bir harekete geçememiş ve çekilmiştir. İranlılara kalırsa Şeyh askeri olarak başarısızlığından ve İran kuvvetlerinin yetişmesinden dolayı çekilmiş-

Bir hafta süren Urmiye kuşatması 31 Ekim itibarıyla sona ermiş ve Şeyh bir süre daha Urmiye civarında kalsa da sayıları ve mühimmatları gittikçe artan İran kuvvetlerine karşı bir harekete geçememiş ve çekilmiştir.

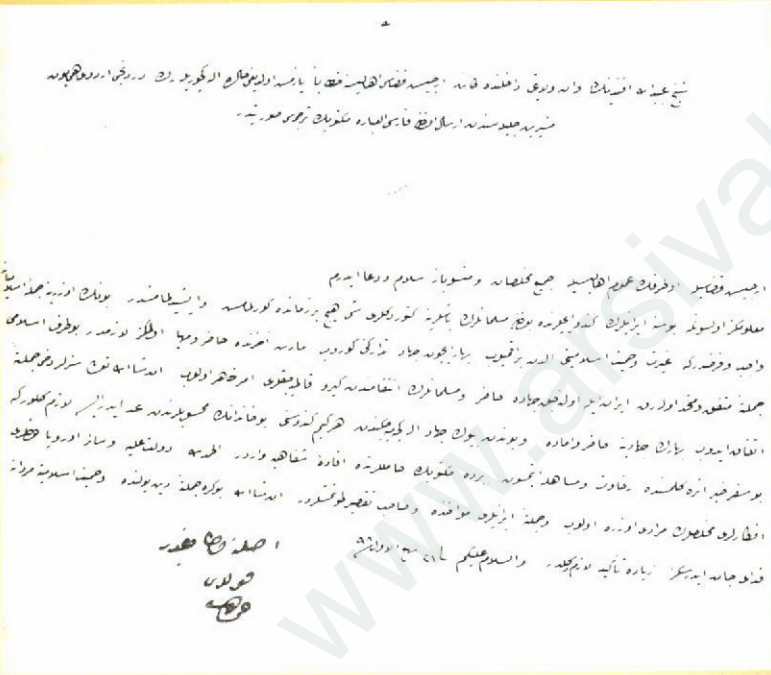
tir. Sultan'ın yaveri Ahmed Ratıb Bey, Osmanlı 4. Ordu Kumandanı Samih Paşa ve şeyhe göre ise, şeyh sultanın yaveri aracılığıyla ulaşan ve halifenin çekilmesini istediği mektup üzerine geri çekilmiştir. Sultan'a yazdığı mektuplarda şeyh bu hususu özellikle vurgular.⁵ Aynı kaynaklar şeyhin çekilirken İran'ın Sünni Kürtlere yaptığı zulümleri durdurması ve şiddet uygulamayacakları şartını dile getirdiğini de belirtirler. Büyük ihtimalle Osmanlı otoriteleri bu konuda bazı sözler vermiştir.

Bütün bunlar olurken İstanbul bölgeye asker yağmaya da devam etmiştir. Buna rağmen Tahran şeyhin İstanbul tarafından kışkırtıldığı kanısındadır. Sünnilerin ezildiği tezini de şiddetle reddeden Tahran, bu gerçek bile olsa bunu durdur-

manın şeyhin görevi olmadığını belirtip, Osmanlı ülkesinde Şiiiler bir çok adaletsizliğin hedefiyken Şii şeyhlerin hiç bir zaman isyana tevessül etmediklerini belirtir. (Bir sonraki sayıda yayımlanacak üçüncü yazıda bahsedileceği üzere) Nasıreddin Sah'in bu söylemlerine ve İstanbul'a gönderdiği mektuplarda dillendirdiği İslam kardeşliği vurgusuna rağmen İran kuvvetleri isyan bölgesindeki Kürt Sünni halka büyük zulümler yapacak, bir çok yerleşim yerini yakıp yıkacak ve on binlerce ailenin yerlerini yurtlarını terk etmesine sebep olacaktır. İsyanın sebebiyet verdiği şeylerden birisi de zaten oldukça aktif halde bulunan mezhepsel ayrımı daha da körüklemesidir.

GÜNEY CEPHESİ YA DA MİYANDUAB TRAJEDİSİ

İran ordusu yaptığı zulümlerinin gerekçesi olarak isyanın güney cephesinde olanları gösterir. Gerçekten de bu cephede özellikle de Miyanduab kasabasında yaşananlar isyanı mezhepsel bir kan davasına dönüştürdüğü gibi, bir çok Kürt aşiretinin de isyana katılmasını engellemiştir. Elimizdeki kaynaklara göre Hemze Axayê Mengur ve şeyhzade Abdulqadir liderliğinde Eylül 1880 sonlarında ellerindeki çok az silahla yaklaşık dört bin kişilik bir kuvvet Mahabad'a doğru yola çıkar. Osmanlı arşivinde bir müsveddesi bulunan ve otantikliğini kanıtlayamayan imkânımız olmayan Hemze Axa'nın 9 Ekim'de Şeyh'e yazdığı bir mektuba göre, bu dört bin atlı Serdeşt Ovasından Mahabad'a doğru giderken Tercan, Bukan, Lahican, Oşnu ve Bane halkının sevinç gösterileriyle karşılaşır. Mahabad'a varıldığında Cuma hutbesi Sultan Abdülhamid adına okutulmuş ve müezzin ve imamlar hutbelerin bundan sonra "halifeyi ruyi zemin" Sultan Abdülhamid adına okunması konusunda uyarılmışlardır.⁶ Hemze Axa halifenin adının hutbede okunmasının halk arasında coşkuyla karşılandığını belirtir. Hemze Axa isyanın Rusya ve İngiltere tarafından kışkırtıldığı iddialarını da eleştirip Kaçar yönetimin adaletsizlikleri ve Osmanlı-Rus savaşında halkın cihada katılmasının engellenmesinin isyana neden olduğunu belirtir. Namazdan sonraki hutbede şeyhzade Abdulqadir Kürtlere yapılan zulümleri hatırlatıp Şii Acemlerle işbirliği yapan Kürtleri eleştirerek mezhepdaşlarına katılmalarını ister.⁷ Ele geçirdikleri yerleşim yerlerine yöneticiler atayan Hemze Axa ve Abdulqadir aşiret liderlerine de mektuplar yazıp kendilerine katılmalarını isterler. Cevap olarak bir kısım aşiret lideri kendi katılmışsa da daha büyük bir kesim ne olur ne olmaz diye ya oğullarını ya da sınırlı sayıdaki atlılarını göndermişlerdir. Bütün bunlar yaşanırken isyancı kuvvetlerin disiplinsizliği ve yine erzak ve tedarik yoksunluğundan dolayı özellikle yakınlardaki Şii köylerini yağmalamaya çalışmaları tansiyonu iyice arttırmıştır.

Şeyh Ubeydullah'ın Erciş ahâlisine yazıp onları cihada çağırdığı fakat devlet görevlileri tarafından ele geçirilen mektubudur.

Transkribinin bir kısmı şöyledir: "Malumunuz olsun ki bu sene İranilerin kendi içlerinde bulunan Müslümanların başlarına getirdükleri şey hiç bir zamanda görülmemiş ve işidilmemiştir. Bunun üzerine cümle İslamiyana vacib ve farzdır ki gayret ve hamiyet-i islamiyeti elden bırakmayub bahar için cihad tedariki görüb mart ahirinde hazır ve muhya olmanız lazımdır..."

İşyanın dönüm noktası ve işlerin çığırından çıkması bu olaylardan sonra olur. Artan mezhepsel tansiyondan etkilenen ve baskılara maruz kalan Miyanduab çevresindeki bazı Sünni köyler şeyhzadeye haber gönderip, yardım ulaşmazsa Acemlerin kendilerini bitireceğini belirtirler. Bunun üzerine Abdulqadir dayılarından birinin emrinde keşif amacıyla iki yüz atlı gönderir. Miyanduab yakınlarında kendilerinden oldukça kalabalık bir gurupla karşılaşan bu atlıların hemen hepsi çıkan çatışmada öldürülür. Haberi duyup Miyandub'a ilerleyen Abdulqadir öldürüldükten sonra parçalanmış ve kafaları kesilmiş cesetler ve kafası kesilip bir sırığa geçirilmiş dayısının cesedi ile karşılaşır. Bunun üzerine yirmi üç yaşındaki genç şeyhzade ve Hemze Axa büyük bir hata yapıp ahalisi Şii (Azeri), Sünni (Kürt) Ermeni ve Yahudilerden oluşan Mianduab halkının katledilmesi emrini verirler. Kaynakların bazıları abartılı sayılar verse de muhtemelen, ellisi Yahudi olmak üzere, sekiz yüz civarında kişi katledilmiş, Miyanduab ve Meraga çevresindeki bir çok köy yağmalanmıştır. Bu olaydan sonra güney cephesindeki kaos ve kontrolsüzlük iyice artmıştır. İsyancıların yiyecek sıkıntısına dikkat çeken Qurians, yağmanın asıl fırsattan istifade edip isyancıymış gibi davrananlarca yapıldığını dile getirir.⁸

Miyanduab olayları şeyhin kuvvetlerinin ilerlemesini durdurduğu gibi ciddi bölünmelere, amacın, kimliklerin ve aidiyetlerin sorgulanmasına neden olmuştur. Şeyhe gönülsüz olarak katılmış olan Mameş Mamend Axa ve adamları mesela Miyanduab katliamına katılmadıkları gibi bir çok kişiyi kurtarmışlardır.⁹ Yine yapılanların hiç bir dinde yeri olmadığını dile getiren bir çok Kürt din adamı ve aşiret lideri, şeyhe atfedilen anti-Şii fetvaların dinde

yeri olmadığını ve mezhep çatışmasının kabul edilemez olduğunu dile getirip bu harekete niye katılmadıklarını daha seslice vurgulamaya başlamışlardır.¹⁰ Qurians'a göre Şeyh Ubeydullah da oğluna sert bir mektup yazmış ve yapılanların kendi emir ve inançlarına aykırı olduğunu bildirmiştir. Bu görüşleri şeyhzadenin yüzüne karşı dile getirenlerden biri güçlü Debokri aşiretinin lideri Gulabi Axadır. Şeyhzade bir ülkeyi kontrol altına almak ne yazık ki kan dökülmesini ve yağmayı gerektirir dese de Gulabi Axa böylelikle kontrol altına alınan bir ülkeyle işinin olmadığını ve terk edeceğini söyler. Bununla da yetinmeyen Gulabi Axa şeyhe karşı bir koalisyon inşa etmeye ve harekete katılan bir çok aşiret lideriyle yazışıp onları saf değiştirmeye ikna etmiştir. Bu faaliyetler etkili olur Debokri, Mameş ve onlara yakın olan aşiret kuvvetleri çatışmalardan çekilir. Bundan dolaydır ki Benab kasabasına ilerleyen şeyhzade ve Hemze Axa'nın yanında Qurians'a göre binden az atlı kalır. Yeni yetişen az sayıdaki İran kuvvetleriyle Gulabi Axa'nın korumasında olan kasabayı isyancı kuvvetler kuşatmaya çalışır; fakat verilen kayıplar karşısında Mahabad'a çekilirler. Hemen akabinde Abdulqadir ve Hemze Axa yanlarında çok az sadık takipçileri ve Abdullah Axaye Zerza'nın atlılarıyla Mergever'e çekilirler. Bu çekilme işyanın da sonudur. Ağustos 1880 sonlarında başlayan işyan Kasım 1880 sonlarında bir yere varamadan sona ermiştir.

Bu çekilme zulmün, katliamın ve karmaşanın bittiği anlamına gelmedi. İran ordusunun hareketi neticesinde on binlerce aile dağları aşarak perişan şekilde Osmanlı topraklarına geçti. Şeyh ise İstanbul'a gitmeye mecbur bırakıldı. Bir sonraki sayıda yer alacak yazımızda İran ordusunun hareketinin ardından olan bitenlerle devam edeceğiz. ●

DİPNOTLAR

- 1 Osmanlı komiseri Necib Ali Bey'in konuya ilkin raporu için bkz., Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Yıldız Esas Evrakı 35/112, fi 1298.R.7/13 Mayıs 1875.
- 2 İran Dış İşleri Bakanlığı, Siyasi ve Uluslararası İncelemeler Dairesi, *Guzidah-i Asnad-i Siyasi-i İran va Usmani: dawrah-i Qajarîyah (Kaçar Dönemi Osmanlı İran Siyasi Belgeleri)* (Tahran, 1990-1996), cilt 6, 608-609.
- 3 Robert Elliot Speer, *Hakim Sahib, The Foreign Doctor: A Biography of Joseph*

Plumb Cochran, M.D. of Persia (New York, Fleming H. Rowell Company, 1911), 82-83.

- 4 Bkz. BOA.HR.SYS 726/110, Tahran Büyükelçiliğinden Bab-ı Aliye 24-28 Ekim 1880 ve BOA.HR.SYS 726/109, Tahran Büyükelçiliğinden Osmanlı Dışişleri Bakanlığına, Ekim1880, telgraf no. 41.
- 5 Örnek olarak BOA.Y.PRK.MYD, 1/91, Yaver Ahmed Ratib Bey'den, 03 Ocak 1881. Şeyhin dediklerine delil olabilecek şekilde işyan sırasındaki hizmetlerinden dolayı daha Hakkari'deyken Ahmed Ratib Beyin

rütbesi albaylığa karşı gelen Miralaylıktan generalliğe tekbül eden Mirivalığa yükseltmiştir.

- 6 BOA.Y.PRK.EŞA 2/71, 9 Ekim 1880.
- 7 Kesin tarihi belirtilmeyen mektup için bkz. BOA.Y.PRK.EŞA 2/71, 1297/1880.
- 8 İskender Qurians, *Qiyam-e Sheikh Obeidullah dar Ahd-e Shah Naser al-Din*, (Tehran: Donya-ye Danesh, 1356/1978), 43.
- 9 Qurians, *Qiyame*, 43-44 ve Speer, *Hakim Sahib*, 83-84.
- 10 Qurians, *Qiyame*, 46-47.

ŞEYH UBEYDULLAH İSYANI | ÜZERİNE YENİ BELGELER*

HAZIRLAYANLAR: ALIŞAN AKPINAR

SEZEN BİLİR - TACİM SEBÜKTEGİN

Şeyh Ubeydullah isyanı üzerine, Osmanlı, İran, Rus ve İngiliz arşivlerini kullanarak hazırlanmış kapsamlı bir çalışma ne yazık ki yoktur. Celile Celil'in Rus arşivlerini kullanarak yazdığı çalışması¹ ve Wadie Jwaideh'in daha çok İngiliz arşivini kullanarak hazırladığı çalışması² dışarıda tutulursa diğer yazarlar daha çok bu iki kaynakta yer alan bilgileri tekrarlamakla yetinmişlerdir. Oysa Osmanlı ve İran arşivleri belki de bu konuda ilk başvurulması gereken kaynaklardır. Biz bu çalışmamızda, Osmanlı arşivinde yer alan bazı belgeleri ortaya koyarak, isyanla ilgili eksik kalmış yönleri az da olsa tamamlama amacını taşıyoruz. Burada yayınlayacağımız belgelerle, özellikle Şeyh Ubeydullah'ın ve isyanının, Osmanlı açısından nasıl görüldüğü ve değerlendirildiği üzerine önemli ip uçları bulunabileceği kanısındayız.

ŞEYH UBEYDULLAH İSYANI VE İSYANI HAZIRLAYAN KOŞULLAR

Bilindiği gibi 19.Yüzyıl Osmanlı açısından tam bir alt-üst oluşa sahne olmuştur. Aslında aynı şey bu dönemde Kürtler için de geçerlidir. 19.Yüzyıla kadar belirli bir özerklikle Osmanlı

topraklarında yaşayan Kürtler için bu yüzyılda bir çok şey değişmeye başlayacaktır. II. Mahmut'la (1808-1839) başlayan modernleşme ve merkezileşme çalışmaları sırasında, Kürt bölgelerinin de özerk statüsü kaldırılmıştır. Bunun üzerine bölgedeki önemli Emirlikler ayaklanarak bu duruma karşı koymuşlar ancak Osmanlı tarafından yenilgiye uğratılmışlardır. Osmanlı'nın Kürt beylerini yenilgiye uğratması ve bu Kürt Emirliklerini ortadan kaldırması beklendiğinin tersine, bölgedeki kontrolünü kolaylaştırmamış, ortaya çıkan yüzlerce başı boş aşiret nedeniyle zorlaştırmıştır. Bölgede çok güçlü konumda olan Mirlerin ve Beylerin konumlarını kaybetmeleri üzerine devlet bölgeye valilerini yollamış ancak bu valiler "... yerel olaylara ilişkin ne onlar (Mirler) kadar bilgi sahibiydiler ne de halkın nezdinde meşru yöneticiydiler. Bu nedenlerden dolayı da aşiretler arası çelişiklere ve kan davalarına çözüm getirmeye muktedir değillerdi."³ Kürdistan Eyaleti'nde ciddi bir boşluk doğmuş ve kendi başına hareket eden yüzlerce aşiret ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bu boşluğu dolduracak, aşiretler arası anlaşmazlıkları önleyecek bir güç gereklidir. İşte bu rolü bir süre sonra güçlü dini liderler oynamaya başlamıştır. "Aşiretler arası

çatışmalar beklenmedik boyutlara ulaşarak tehlikeli bir hal alınca, aşiret üyelerinin, şeyhleri (Bunların müritlerinin sayıları Mevlana Halid'in gayretleriyle epeyce artmıştı) sorunlara çözüm bulacak kişiler olarak görmeleri ve bunun neticesinde şeyhlerin otoritelerinin aşiret sınırlarını aşarak politik önderler haline gelmelerine yol açacak bir biçimde artması doğaldır."⁴ Bundan başka 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı, Kürdistan Eyaleti'ndeki toprakları tapulu hale getirmeye başlamış ve tapu memurlarının en çok muhatap olduğu şeyhler nüfuzlarını kullanarak bir çok toprağı kendi tapularına almışlardır. Bu tür nedenler sonucunda 19. Yüzyılın ikinci yarısında Kürtlerin yaşadığı topraklarda şeyhler büyük bir güç kazanmışlardır.⁵

İşte bu şartlarda Şemdinli'nin güçlü şeyh ailelerinden gelen ve Şeyh Taha'nın oğlu olan Şeyh Ubeydullah, amcası Şeyh Salih'in yerine Nakşibendi tarikatının başına geçer. Bölgede çok etkin olan Nakşibendi aşireti, Ubeydullah'ın dönemin-

de de etkinliğini giderek arttırır. Özellikle Botan, Behdinan, Hakkari ve Ardalan Emirliklerine ait topraklar Ubeydullah'ın kontrolü altındadır.⁶

1877 yılı Şeyh açısından çok önemli olmuştur. Bu yılda başlayan 93 harbinde (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) Şeyh, bir tarafı seçmek zorunda olduğunun bilincindedir ve İslami değerlerinde etkisiyle, halifenin devletini yani Osmanlı'yı seçmiştir (bu kararda Rusların Ermenilerle kurduğu ilişkiler ve bölgede bir Ermeni devleti kurulacağı fikrinin de etken olduğunu unutmamak gerekir). Ancak bilindiği gibi savaş Osmanlılar açısından tam bir felaketle sonuçlanır. Savaş sonrasında imzalanan Berlin Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti 210.000 km kare toprak kaybetmiştir. Toprak kaybının büyük kısmı Balkanlar'da olsa da bu kayıplar arasında Kars, Ardahan, Batum gibi bölgeler de vardır.⁷

Savaş sonucunda Kürtler de büyük bir yıkım yaşamıştır. Çalışabilir nüfusun savaşa alınması, alı-

St Petersburg Rusya Merkez Askeri Tarih Müzesi'nde bulunan ve Rus ressam Lev Feliksovich Lagorio tarafından resmedilen Osmanlı-Rus savaşının doğu cephelerinden Doğubeyazıt cephesi.

nan ek vergiler, bunu izleyen yenilgi ve alınan vergilerin giderek artması halkı sefaletle sürüklemiştir. *"Açlık yayılıyor her tarafta açlık ve hastalıklardan bitkin düşmüş, iskeletleri andıran, hiçbir umudu kalmamış insanlar dolaşıyor... diye yazıyor Mşak gazetesi. Başkale mintkasında 10 bin kişi, Beyazid ve Alaşkert civarında 2 binle 3 bin arası ve bir o kadar da Midyad, Bobtan ve Cezire bölgelerinde ölmüştür."*⁸

Savaşın yarattığı yıkım, bölgede yaşanan sefalet ve otorite boşluğu, Ermenilerin bölgede devlet kuracakları söylentisi Şeyh'in aklındaki birleşik bir Kürt devleti kurma fikri, bu yıllarda bir araya gelince isyanın zemini hazırlanmış olur. İlk olarak 1879'da Şeyh'in birlikleriyle Osmanlı kuvvetleri karşı karşıya gelmişse de, her iki taraf da bir birinden faydalanma arzusunda olduğundan, kısa sürede anlaşma sağlanır ve Osmanlı topraklarındaki olay büyümeden önlenir. Şeyh'in gözü, daha kolay lokma olarak gördüğü İranda'dır, ancak ondan sonra Osmanlı'yı düşünecektir. İran'ın bu dönemdeki güçsüzlüğü, Osmanlı'nın başında bir halifenin bulunmasına karşın İran'ın Şiiliği, İran'ı bir hedef haline getirmekte ve bu saldırıya dini bir görünüm kazandırmayı da kolaylaştırmaktadır.¹⁰

1880 Ağustosunda Şeyh, sınırda ayaklanmış Mangur aşiretine destek için oğlu Abdülkadir yönetiminde bin kişilik bir Kürt müfrezesi yollar, ardından 10 Eylülde Mangur alınır, 15 Eylülde Piran aşireti de isyana katılır. Bir çok aşireti yanına çekmeyi başaran Şeyh ve oğlu Abdülkadir önderliğindeki birlikler Savacbulak'ı da alarak Tebrize yaklaşırlar.¹¹ Ancak bu noktada düvel-i muazzama devreye girer. Ruslar bölgede büyük bir Kürdistan kurulmasını istemedikleri gibi, İran'ın kendilerinden yardım etmesinden yararlanarak bölgeye müdahale etmek ve İran'ı yanına çekmek niyetindedir. İngilizler de kesinlikle bölgede birleşik büyük bir Kürdistan kurulmasını istemezler, ayrıca bu isyan'ın Rusya'yı bölgeye sokacak tehlikeli bir gelişme olarak görürler ve Osmanlıya baskı uygulayarak, sınırlarını kapatmasını ve Şeyh'i desteklememesini isterler. Bir süre sonra gerçekten de Osmanlılar sınırı kapatarak Şeyh'in İran ve Osmanlı birlikleri arasında sıkışmasını sağlarlar ve isyan yenilgiyle sonuçlanır. Bu konudaki Osmanlı belgelerinin ortaya çıkartılmaması, Osmanlı'nın bu

süreçteki politikalarının belirsiz ve kafa karıştırıcı olduğu gibi bir yorumlara neden olmuştur.¹² Oysa belgeler incelendiğinde görülüyor ki:

1- Osmanlılar, uzun yıllardır bölgede yaşanan karmaşayı önlemenin ve Kürt aşiretlerini kontrol altına almanın tek yolunun Şeyh Ubeydullah gibi bölgede çok etkin ve nüfuzlu birini yanlarına çekmek olduğunu düşünmektedir.¹³

2- Bölgede İngiliz ve Rusların kurdurmak istediği düşünülen Ermeni devletine karşı yine tek kozunun Kürtler ve onları kontrol edebilecek Şeyh Ubeydullah'ın olduğu kanısındadır.

3- Ancak, Şeyh'in bu desteği yanlış anlayıp, bölgede birleşik be büyük bir Kürdistan kurma hayaline kesinlikle sıcak bakmamaktadır.

4- Şeyh'in İran'a karşı giriştiği hareket konusunda ısrarlı olmasına karşıdır. Çünkü Rusya ve İngiltere'nin bölgeye müdahale edebileceğinden korkmaktadır. Bu nedenle Şeyh'in İran'a saldırısı sırasında, sınırlarını kapatarak İran'a yardımcı olmuş, ancak isyandan sonra şeyhle olan iyi ilişkilerini sürdürmeye çalışmıştır.¹⁴ Hatta öyle ki isyandan sonra savaşta yaralanan Şeyh'in adamlarına maaş dahi bağlamıştır.¹⁵

İsyanın bastırılmasından sonra Osmanlı topraklarına kaçan Şeyh Ubeydullah, tehlike olarak görüldüğünden Osmanlılar tarafından İstanbul'a çağrılır. Gerçi Şeyh bir süre Osmanlı'yı oyalamayı başarsa da sonunda Osmanlı'nın baskılarıyla İstanbul'a getirtilir. Şeyh İstanbul'da büyük bir törenle karşılanır. *"Sultan 'misafirini' şeref töreniyle karşılamayı esirgememişti. Şehrin bütün ileri gelen resmi şahsiyetleri Şeyh'i karşılamaya çıkmışlardı. Sokaklar insanlarla dolup taşmıştı. Ubeydullah'ın İstanbul'a girişi sırasında, onun şerefine top atılmıştı."*¹⁶ Ancak Şeyh Ubeydullah amacından henüz vazgeçmemiştir. Şeyh 1882 Temmuzunda Ramazan bayramı sırasında, tacir kılığında girerek, sahte bir pasaportla, Fransız şirketlerinden birine ait Pak isimli gemiyle Poti'ye oradan dan Hakkari'ye kaçar.¹⁷ Bunun üzerine bölgeye askeri yığınak yapan ve Şeyh'in ikna olmayacağını görünce üzerine asker gönderen Osmanlılar, Şeyh'i yakalar ve oğlu Abdülkadirle birlikte maaş bağlamak suretiyle Mekke'ye gönderir. Şeyh 1883 yılında Mekke'de ölür. ●

BELGE: 1**BELGE NO: YA-RES, 5/17**
(Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı)**BELGENİN ÖZETİ:**

Göçebe Kürtlerin yerleştirilmeleri ve iskan edilerek medeniyete kavuşturulmaları çok önemli bir sorundur. Bu konuda bölgeye gönderilmiş bulunan müfettişlerin Meclis-i Vükelaya sundukları raporlar görüşülmüş ve bazı kararlar alınmıştır. Müfettişlerin verdikleri raporlara göre; zaman zaman Kürtlerin yaşadıkları yerlerde bulunan Hıristiyanlara karşı yapılan bazı adaletsiz uygulamalar, buralardaki Hıristiyanların himaye hakkını ele geçirmiş İngiltere ve Rusya'nın bölgeye müdahalesine neden olabilir. Bu nedenle bölgedeki göçebe Kürtlerin bir an önce itaat altına alınması gerekmektedir. Ayrıca İran sınırında yaşayan Kürt aşiretleri, İranlılar tarafından kendi yanlarına çekilmek

üzere sürekli rütbe ve maaş verilerek ödüllendirilmektedir. Bu aşiretlerin İran tarafına geçmemeleri için, göçebe halde bulunan bu aşiretlerin derhal yerleşik hale getirilmesi gerekmektedir. Bunu sağlamak için derhal, bölgedeki önemli ve itibarlı aşiret reisleriyle ilişkiye geçilmeli ve eğer gerekirse bazı istekleri de kabul edilmelidir. Aksi takdirde özellikle Nesturilerin bulunduğu bölgelerde büyük karışıklıklar çıkabilir ve kısa sürede bu bölge de Balkanlara dönebilir. Yani bu bölge adeta Kürdistan'ın Karadağı olabilir. Zaten bölgedeki Piskopos da birkaç yıldır Tiflis'le bağlantı halindedir. Bu nedenle bölgede büyük bir gücü ve nüfuzu olan ŞEYH UBEYDULLAH ve oğluyla derhal

ilişkiye geçilmeli ve bölgedeki nüfuzu kullanılarak bölgedeki aşiretler yerleşik hale getirilmeli, asayiş sağlanmalı. Çünkü Rumeli'nin nazik hali bu kez de Anadolu'ya sıçramak üzeredir. Bu bölgede Hıristiyanlarla ilgili ıslahatlar hızla yapılmaz ve göçebe Kürt aşiretleri iskan edilmezse, yabancı devletlerin de karışmasıyla büyük sorunlar çıkabilir. İşte tüm bunlar göz önüne alınarak, Dördüncü Ordu Komutanı Semih Paşa'ya bunları anlatan ayrıntılı bir talimatname gönderilmeli ve ayrıca Dersim bölgesine de, halkın devletin nüfuzuna alışmasını sağlayacak uygun bir mutasarrıf atanmalıdır.

Fi 1 Safer 1297
(14- 01- 1880)

BELGE: 2**BELGE NO: YA-RES 9/23****BELGENİN ÖZETİ:**

İran hududunda meydana gelen heyecanın ve hareketlenmenin Şeyh Ubeydullah'ın hareketinden kaynaklandığı anlaşılmış, bu arada Rus Devleti'nin de Nahçıvan'a ve Osmanlı sınırına asker sevk ettiği öğrenilmiştir. Bunun üzerine Tebriz konsolosu durumu Ruslara sormuş ve Ruslardan sınırlarımızı korumak için asker naklediyoruz cevabını almıştır. Ayrıca yapılan araştırmaya göre yapılan yığınağın, on dört tabur ile

iki batarya toptan oluştuğu anlaşılmıştır.

İşte tüm bu durumlar ışığında Meclis-i Vükela toplanmış ve bu konular görüşerek bazı kararlar almıştır: İranlıların talepleri dile getirilmiş ve Osmanlı tarafından İran'a saldırıp hasar verenler varsa derhal tahkikat yapılarak bunların tespit edilmesi gerektiği belirtilmiş, ancak İran'dan Osmanlı topraklarına saldıran aşiretlerin

de engellenmesi hususunun İran büyükelçiliğine bildirilmesi kararlaştırılmıştır.

Malum savaştan sonra (Burada 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından bahsediliyor) bölgede Osmanlı devletinin kontrolü zayıflamış, Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu bölgelerde, Ermenilerin büyük oranda yaşadıkları Van ve Hakkari'de Şeyh Ubeydullah önderliğinde hareketler başlamıştır. İran'ın

bu durumda Osmanlı'dan istediği yardım yerine getirilmezse öyle anlaşılıyor ki Rusya'ya başvuracaklardır. Zaten Rusya'nın da sınıra asker yığmaya başlaması bunun göstergesidir. Tarafsız devletlerin elçilerinin de uyardıkları gibi Rusya'nın niyeti

kendi sınırlarını korumak değil, bölgeye müdahale etmektir. Bu nedenle gerekli önlemler derhal alınmalıdır. Öncelikle bir teftiş heyeti kurularak bölgeye gönderilmeli ve raporlara göre gerekli önlemler derhal alınmalıdır. Bu nedenle, Telgraf Nazırı Haydar Efendi

ile, Amare (Bağdat'a bağlı) mutasarrıfı Kemal Efendi'nin bu tahkikat komisyonunun başına geçirilmesi ve derhal bölgeye gönderilmesi kararı alınmıştır.

1 Safer 1298 / 21 Kanûn-ı Evvel 1296
(02- 01- 1881)

BELGE: 3

BELGE NO: YA-HUS, 167/42 (Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı)

BELGENİN ÖZETİ:

Şeyh Ubeydulah Van'ın Erciş kazasında bulunan ahaliye hitaben bir mektup gönderir, Şeyh mektubunda; İranlıların Müslümanlara büyük kötülükler yaptığını ve bu nedenle bahann gelmesiyle birlikte İran'a karşı başlatılacak cihada tüm

Müslümanların katılmaları gerektiğini bildirir. Mektubu getirenlerin şifahen ayrıca bir mesaj daha iletceklerini belirten Şeyh, ayrıca bu ayaklanmanın Osmanlı Devleti ve diğer Avrupa devletlerince de olumlu karşılandığını ve

bunların hepsinin İran'ı kusurlu bulduklarını belirtmiştir. Farsça olan bu mektup daha sonra Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmiş ve çevrilerek sadarete sunulmuştur.

21 Rebi'ülevvel 1298
(20- 02- 1881)

BELGE: 4

BELGE NO: YA-RES: 10/12

BELGENİN ÖZETİ:

Şeyh Ubeydullah'ın Müslüman ve Hıristiyan halkı birleştirerek onların hukuklarını muhafaza edeceği bahanesiyle bir isyan hareketine hazırlandığı İran ve diğer devletler tarafından, Osmanlı Devleti'ne bildirilmektedir. Şeyh'in Osmanlı sınırında olması ve böyle bir harekete kalkışmayacağı konusunda herhangi bir garanti verilememesi, genel kamuoyunu

Osmanlı aleyhine çevirmiştir. İran Şahı ise, Şeyh'in verdiği bunca zarara rağmen, bölgeden uzaklaştırılmasını dahi istemediğini, sadece Osmanlı'nın, Şeyh'in bir daha böyle bir şey yapmayacağına ve Osmanlı tarafındaki Kürt aşiretlerin böyle bir duruma karışılmayacağı konusunda garanti vermesini istediğini

bildirmiştir. Aslında Şeyh'in bir daha ayaklanmayacağına inanılsa, garanti verilerek bu iş halledilebilir. Ancak yapılan incelemeler ve alınan istihbarata göre İran'ın ve diğer devletlerin amaçladıkları şudur; Osmanlı böyle bir garanti verdikten sonra devreye girilerek Şeyh yeniden ayaklanılacak ve böylece:

- 1- İran Osmanlı'dan zararlarına karşı tazminat talep edebileceği
- 2- Rusya ve İngiltere İran taraftarlığına kalkışacak
- 3- Ermenistan ve Kürdistan'ın muhtariyetleri talep edilecek.

Zaten Rusya'nın Türkmenler aleyhinde Göktepe bölgesini işgali ve İngiltere'nin buna ses çıkarmaması, bu iki devletin Asya konusunda uzlaştıklarını göstermektedir. Kürtler konusunda da Rusya ve İngiltere'nin ortak davranacağı hiss olunmuştur. Bu nedenle Şeyh ve oğullarıyla görüşülüp, iyi niyetle ikna edilerek derhal sınırdan uzaklaştırılmaları gerekmektedir. Bu konularda istihbarat için Tahran'a gitmiş

olan Sipahsalar'ın (Serasker, askerlerin en büyük amiri anlamında kullanılan bir tabir) verdiği bilgiye göre; Osmanlı'nın bölgedeki askeri gücünün yetersiz olduğu ve bu kuvvetlerle bölgedeki asayişin sağlanamayacağı, Şeyhin ikamet ettiği Nehri bölgesinin Osmanlı nüfuzu dışında bir alan olması nedeniyle kolayca müdahale edilemeyeceği ve Şeyh'in hem Osmanlı depolarından, hem de başka yollardan yeni silahlar edinmekte olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Sipahsalar, Osmanlı'nın bölgeye müdahale edemeyeceği düşüncesi nedeniyle, İran'ın bölgeye müdahale edebileceğini söylemiştir.

Bu konu görüşülmüş ve alınan diğer bilgilerle beraber, Şeyh'in Mart sonunda İran'a karşı bir harekete girişeceği saptanmıştır. Zaten Şeyh'in Erciş'e gönderdiği mektupta bu açıklandığı gibi, bu isyanın Osmanlı ve Avrupa devletlerince de desteklendiği bildirilmiştir. Şeyh Ubeydullah'ın, yapılan görüşmelerde defalarca isyan etmek gibi bir niyetinin olmadığını söylemesine rağmen, isyan hazırlığı içinde olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle gerekli tüm askeri tedbirlerin alınması gerekir.

7 Rebi'ülevvel 1298 / 26
Kânûn-ı Sâni 1296
(06- 02- 1881)

BELGE: 5

BELGE NO: YA- RES 10/ 59

BELGENİN ÖZETİ:

Şeyh Ubeydullah'ın ikna edilerek İstanbul'a getirilmesi düşünüldüğünden bu konu Şeyh'e iletilmiştir. Gerçi Şeyh İstanbul'a geleceğini bildirmişse de niyetinin pek de gelmek olmadığı ve zaman kazanmak istediği düşünülmektedir. Çünkü Şeyh, Osmanlı Devleti'nin, kendisini, İran'a karşı yürüttüğü mücadelede desteklediği yolundaki neşriyatına devam etmektedir. Ancak Osmanlı

Devleti bunun doğru olmadığını ilan edince, bazı aşiretler Şeyh'i desteklemekten vazgeçmişlerdir. Bu nedenle üzüntü içine girmiş olan Şeyh'in İran tarafına iltica edebileceği düşünülmektedir. Eğer böyle olursa İranlılar Şeyh'i Osmanlıya karşı kullanabilir düşüncesiyle, Şeyh'in bir an önce istemese de İstanbul'a getirilmesi ve bölgede ilanlar dağıtılarak, Şeyh'in yaptıklarının desteklenmediğinin herkese

duyurulması kararı alınmıştır. Ayrıca Şeyh'in İran'a iltica etmesi durumu için İran sefaretleriyle görüşülmesi ve Şeyh'in onlara ilticasını kabul etmeyecekleri konusunda garanti vermeleri aksi takdirde Şeyh konusunda Osmanlıya verdikleri şikayeti geri çekmeleri istenecektir.

18 Cemâziyelevvel 1298 /
4-6 Nisan 1297
(17- 04- 1881)

DİPNOTLAR

- * Bu yazının geniş versiyonu ve Osmanlıca belgelerin tam transkripsiyonu için bakınız: Vesta Dergisi, Sayı 6, Yıl 2006.
- 1 Celile Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, Pêri Yayınları, İstanbul 1998.
 - 2 Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
 - 3 Martin von Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003. Sayfa 341, ayrıca a.g.e. sayfa 268 ve devamı.

- 4 Martin von Bruinessen, a.g.e., sayfa 341-342.
- 5 Martin von Bruinessen, a.g.e., sayfa 347.
- 6 Wadie Jwaideh, a.g.e., sayfa 144
- 7 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, T.T.K Yayınları, Ankara 1988, Cilt 8, sayfa 76; François Georgen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, Cilt 2, sayfa 145.
- 8 Celile Celil, a.g.e., sayfa 55.
- 9 Bu söylentinin güçlenmesine neden olan en önemli şey Berlin antlaşmasına konulan bir maddedir. Antlaşmanın 61. Maddesine göre; "

- Bab-ı âli Rmenilerin sakin oldukları eyâletlerde ihtiyâcât-ı mahalliyenin icâb ettiği islahat ve tanzimât bilâ-tehir ihrâ ve Ermenilerin emniyetini Kûrdler ve Çerkeslerden muhâfaza edeceğini tehdit eder."*
- 10 İran'a karşı yürütülen mücadeleye dini bir nitelik de kazandırıldığına dair bakınız; BOA, YA-HUS 167/42 (Belge 3).
 - 11 Celile Celil, a.g.e., sayfa 90 ve devamı.
 - 12 Bu konuda bakınız; W. Jwaideh, a.g.e., sayfa 162 ve devamı.
 - 13 Bakınız; BOA(Başbakanlık Osmanlı

- Arşivi), YA-RES (Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı) 5/17 (Belge 1).
- 14 Bakınız; BOA, YA-RES 9/23; YA-HUS(Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Husesi Maruzat Evrakı) 167/42; YA-RES 10/12; YA-RES 10/59. (Belge 2-3-4-5).
 - 15 Bakınız BOA, YA-RES 8/23. (Bu belgeyi ve isyanla ilgili diğer Osmanlı belgelerini, hazırlamakta olduğumuz daha geniş kapsamlı bir çalışmada okuyucuya sunacağız).
 - 16 Celile Celil, a.g.e., sayfa 113.
 - 17 Rus Devlet Arşivi belgelerinden aktaran Celile Celil, a.g.e., sayfa 114.

کوردستان

کوردستان

تعاون و ترقی غرض سے

۱۳۱۳

D O S Y A :

www.arsiyakurdi.org

شیرین سهرستی رور کرد هتا کرد نشر و نشر

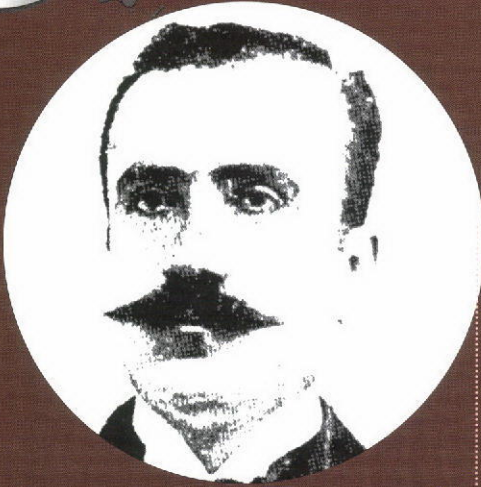
OSMANLI DÖNEMİ KÜRT BASINI

1917'ler, Osmanlı
Filistini'nde bir
matbaa.

22 NİSAN
1898
KAHİRE

KURDISTAN GAZETESİ

کردستان

KÜRT BASIN TARİHİ

22 Nisan 1898 yılında Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzakta olan, Mısır'ın Kahire şehrinde yayımlanan Kurdistan gazetesi ile başlar. Cizre-Botan miri Bedirhan Bey'in oğlu Mikdat Midhat Bedirhan derginin hem kurucusu ve hem de ilk beş sayısının yöneticisi olarak görev yapar.

Mikdat Midhat Bedirhan'ın 1898 yılında Kahire'de çıkardığı Kurdistan gazetesinin ilk sayfası.

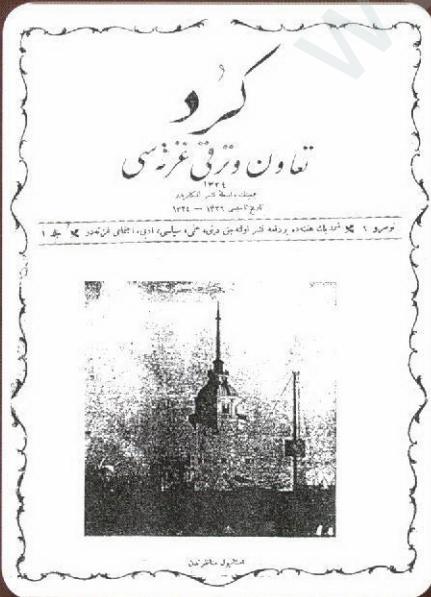
کردستان
تعاون و ترقی غرضی

KÜRT TEAVÜN VE TERAKKİ GAZETESİ

شرق و کوردستان

ŞARK VE KÜRDİSTAN

Kapak resmi olarak Kız Kulesi kullanılan Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi'nin ilk sayısının kapağı.

Şark ve Kürdistan gazetesinin ilk sayfası.

Kürdoloji Çalışmaları Grubu, *Rojî Kurd*'ün devamı niteliğinde olan *Hetawî Kurd*'ü yayıma hazırlama çalışmalarına devam etmektedir.

Kürt basınının doğum günü 22 Nisan 1898, ancak neşvünema bulması II. Meşrutiyetten sonradır. Meşrutiyetin ilanından 31 Mart Vakası'na kadar olan 1908-1909 yıllarında en az üç Kürt gazetesi yayın hayatına başlıyor: *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi* (1908), *Kurdistan* (1908/1909), *Şark ve Kürdistan* (1908). Bunlardan ilki Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organıdır, sahibi Süleymaniyeli Tevfik, başyazarı Diyarbekirli Ahmed Cemil'dir. Bu gazetenin eldeki dokuz

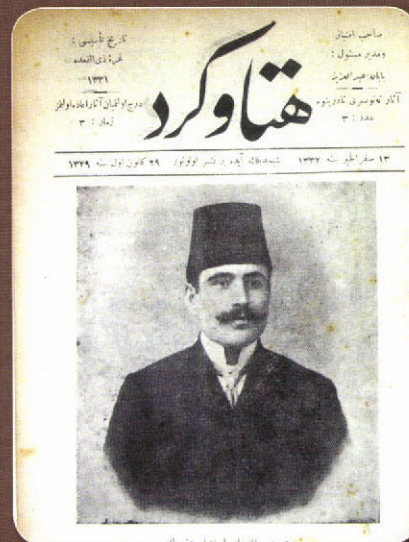
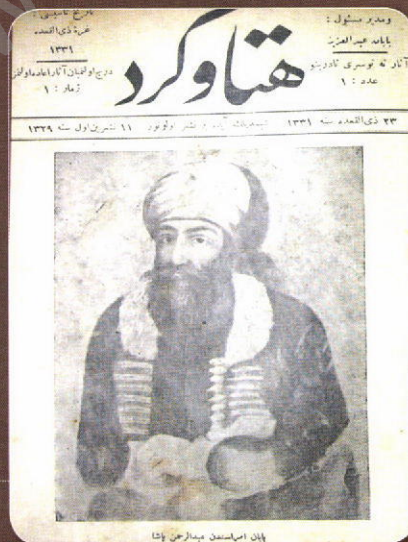
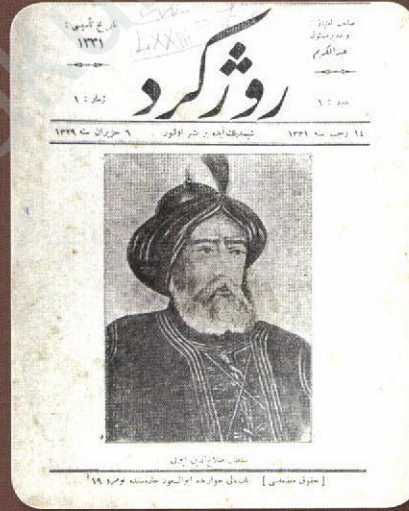
sayısı M. Emin Bozarslan tarafından neşredildi.² Ayhan Işık da *Kürt Tarihi* dergisinin bu dosyası için bu gazeteyi tanıtan bir yazı kaleme aldı. *Kurdistan* gazetesini ise Süreyya Bedirhan çıkarmıştır. Kendisini 1898'deki ilk Kürt gazetesinin devamı sayan bu gazetenin yakın zamana kadar elde hiçbir nüshası yoktu. Araştırmacı Yener Koç, bu gazetenin 3. ve 4. sayılarını buldu ve bu dosya kapsamında bir tanıtım yazısı yazdı. *Şark ve Kürdistan* gazetesinin sahiplerinden Malatyalı Bedri Kürt, Hersekli İsmail ile Hersekli Ahmed Şerif ise Balkanlıdır. Gazete de zaten imparatorluğun iki büyük meselesi olan Balkan ve Kürdistan sorunlarına odaklanmaktadır. Bu gazetenin eldeki

1913-14
İSTANBUL

ROJÎ KURD
HETAWÎ KURD

هتاوکرد
روژکرد

1912 YILINDA İSTANBUL'DA HALKALI ZİRAAT MEKTEBİ'NDE muhasebecilik yapan Halil Hayali Efendi'nin fikir ve teşvikiyle Hêvî Kürd Talebe Cemiyeti kurulur. Bu cemiyet, önce *Rojî Kurd*, onun yayımının durmasının ardından da *Hetawî Kurd* adıyla Kürtçe-Türkçe iki dergi çıkarır. En az on sayı çıkan *Hetawî Kurd*'in sorumluluğunu Baban Abdülaziz üstlenir.

ROJÎ KURD'IN ilk sayısında Selahaddin-i Eyyûbi, ikinci sayısında ise Abdülkerim Han Zend'in resmi yer alıyor.

HETAWÎ KURD'IN ilk sayısında Baban Abdurrahman Paşa, üçüncü sayısında ise Babanzade İsmail Hakkı'nın resmi yer alıyor.

1, 2 ve 5. sayıları Kürdoloji Çalışmaları Grubu üyeleri tarafından bir makale şeklinde neşredilmiş³, neşredilen bu makalenin giriş kısmı gözden geçirilerek bu dosyaya da eklenmiştir.

1912 yılında İstanbul'da Halkalı Ziraat Mektebi'nde bu kurumun muhasebeciliğini yapan Halil Hayali Efendi'nin fikir ve teşvikiyle Hêvî Kürd Talebe Cemiyeti kurulur.⁴ Bu cemiyet, önce *Rojî Kurd*, onun yayımının durmasının ardından da *Hetawî Kurd* adıyla Kürtçe-Türkçe iki dergi çıkarır. *Hetawî Kurd* dergisinin sorumlusu

Baban Abdülaziz'dir, bu dergi en az on sayı neşredilmiştir, ancak bugün elimizde 1, 2, 3, 4, 4-5 ve 10. sayıları mevcuttur.

İstanbul'da *Hetawî Kurd* dergisi çıkarken Bağdat'ta ise *Bangî Kurd* dergisi yayımlanıyordu. *Bangî Kurd*'ün sorumlu müdürü Cemaleddin Baban'dır. *Hetawî Kurd*'ün 4-5. sayısının arka iç kapağında bu derginin reklamı yapılıyor, okuyucuya tavsiye ediliyor ve nüshalarının dergi idarehanesinde bulunabileceği belirtiliyor. *Hetawî Kurd*'ün sorumlusu Baban Abdülaziz ve *Bangî*

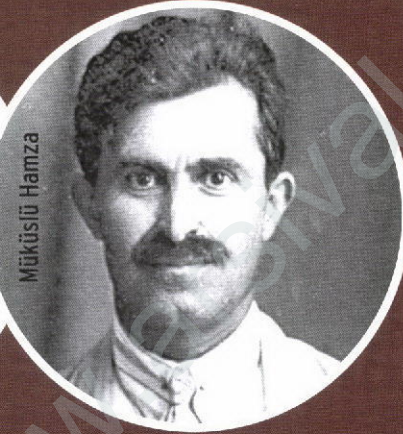

KURDISTAN DERGİSİ, JİN DERGİSİ

ژین کردستان

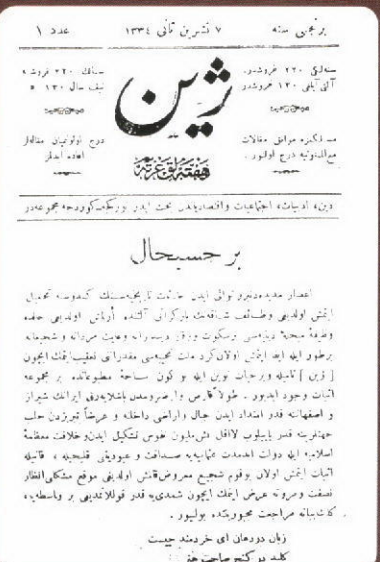
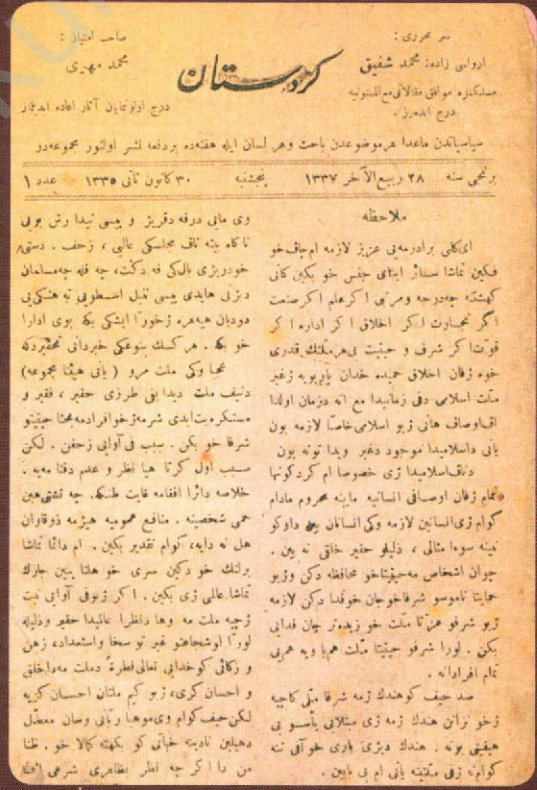

Memduh Selimbegî

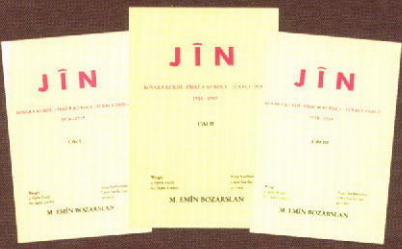

Müküslü Hamza

1918 YILINDA Kürdistan Teali Cemiyeti'ne bağlı *Jîn* 1919 yılında ise *Kurdistan* adıyla iki dergi yayın hayatına başlar. *Jîn* dergisi toplam 25 sayı yayımlanır, ilk sayısının sorumlusu Müküslü Hamza ve son beş sayının sorumlusu Memduh Selimbegî'dir.

1918 yılında çıkan *Jîn* dergisinin ilk sayfası ve M. Emin Bozarslan'ın latin alfabesine çevirdiği derginin üç cildinin kapağı.

Kürd'ün sorumlusu Cemaleddin Baban'ın isimlerine bakılırsa ikisi de aynı aileye, Güney Kürdistanlı Baban hanedan ailesine mensupturlar. Bu iki dergi bize İstanbul ve Bağdat gibi iki merkezde Kürt aydınlarının birbirinden haberdar olduğunu ve birbirleriyle dayanışma halinde olduğunu gösteriyor.

Hêvî Cemiyeti'nin *Yekbûn* adıyla bir de gazete çıkardığını biliyoruz, Salih Bedirhan'ın kızı Rewşen Bedirhan ve Musa Anter'in aktardığı kadarıyla 2. ve 3. sayılarının içeriğinden de ha-

berdarız⁵ ancak bu gazetenin elde hiçbir nüshası yoktur.

1914 yılında I. Dünya Savaşı nedeniyle seferberlik ilan edilince Hêvî Cemiyeti'nin faaliyetleri sekteye uğrar, dergi yayımı sona erer, tüm Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Kürt gençleri de kendilerini cephede bulurlar.

Savaşın bitmesinden sonra İstanbul'da Kürt cemiyetlerinin yeniden faaliyete geçtiğini görüyoruz. Bu durum Kürt basınına da canlılık getirir. 1918 yılında Kürdistan Teali Cemiyeti'ne

SERBESTÎ GAZETESİ

سەرپستى

Mevlanzade Rifat

Serbestî'nin ilk sayfası. Kapağın sol tarafında bulunan fotoğrafta Mevlanzade Rifat Bey'in resmi kullanılmış.

1918-1919'DA DİKKAT ÇEKEN BİR GAZETE DE SERBESTÎ'DİR. Mevlanzade Rifat'ın sahibi olduğu gazetenin 1918-1919 yılı nüshaları incelendiğinde Kürdistan Teali Cemiyeti'ne çok yakın olduğu ve hatta onun Türkçe yayın organı olduğu söylenebilir.

Celadet Bedirhan

Kamuran Bedirhan

DÖNEMİN KÜRT HAREKETİNİN en genç üyelerinden Celadet ve Kamuran Bedirhan kardeşler düzenli olarak Serbestî'ye makale yazarlar. Celadet Bedirhan dergi deneyimini 1932-1933 yılları arasında Hawar isimli bir dergi çıkararak devam ettirir.

bağlı *Jin* ve 1919 yılında ise *Kurdistan* adıyla iki derginin yayım hayatına başladığını görüyoruz. *Jin* dergisi toplam 25 sayı yayımlanmıştır, ilk 20 sayısının sorumlusu Müküslü Hamza, son beş sayısının Memduh Selimbegî'dir. Bu derginin tüm sayıları M. Emin Bozarslan tarafından Latin harflerine aktararak neşredilmiştir.⁶

Kürt basın tarihinde *Jin* adıyla bir de gazete vardır. Bu gazetenin 33. (9 Mart 1920) ve 36. (21

Haziran 1920) sayıları Hakkı Tarık Us'un süreli yayınlar koleksiyonunda mevcuttur. Bu iki sayıda *Jin*'in Kürt millî birliğinin ve hukukunun savunucusu, siyasi ve ilmî bir haftalık gazete olduğu belirtiliyor. Zinnar Silopi (Kadri Cemilpaşa), bu gazetenin *Kurdistan Teali Cemiyeti*'nden ayrılanların kurduğu *Kürd Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti*'nin yayın organı olduğunu yazar.⁷

Kurdistan dergisinin imtiyaz sahibi Mehmed

GAZÎ GAZETESİ, PEYMAN GAZETESİ

Zinnar
Silopi (Kadri
Cemilpaşa)

JİN DERGİSİNİN DIŞINDA AYRICA JİN ADINDA BİR DE GAZETE VARDIR.

Bu gazetenin 33. (9 Mart 1920) ve 36. (21 Haziran 1920) sayılarında Kürt millî birliğinin ve hukukunun savunucusu, siyasi ve ilmî bir haftalık gazete olduğu belirtiliyor. Zinnar Silopi (Kadri Cemilpaşa), bu gazetenin *Kurdistan Teali Cemiyeti*'nden ayrılanların kurduğu *Kürd Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti*'nin yayın organı olduğunu yazar.

JİN GAZETESİ

EKREM CEMİLPAŞA, 1918 yılında "yepyeni küçük bir matbaa" satın alır ve Diyarbekir'de *Gazî* adlı dört sayfalık bir gazete yayınlamaya başlar. İsmi Kürtçe "Çağrı" anlamına gelen bu gazetenin kaç sayı çıktığı bilinmemektedir. *Gazî* gazetesinden çok önce 1909'da Diyarbekir'de vilayetin resmî gazetesi olarak çıkan *Peyman* gazetesinin 12. sayısında da Kürtçe bir yazı yayımlanır.

Ekrem Cemilpaşa

Mihri, başyazarı ise Arvasizade Mehmed Şefik'tir. En az 13 sayı çıkmış olan bu dergisinin 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9 ve 13. sayıları Güney Kürdistanlı Dr. Ferhad Pirbal tarafından Erbil (Hewlêr)'de tıpkıbasım olarak neşredildi.⁸ Bu derginin ilk sayısına ise yakın zamanda araştırmacı Veysel Aydeniz'in yardımıyla ulaşabildik. Buna göre derginin başlangıç tarihi 31 Ocak 1919'dur.

Bu dönemde dikkat çeken bir gazete de *Serbestî*'dir. Mevlanzade Rifat'ın sahibi olduğu gazetenin 1918-1919 yılı nüshaları incelendiğinde Kürdistan Teali Cemiyeti'ne çok yakın olduğu ve hatta onun Türkçe yayın organı olduğu söylenebilir. Nitekim derginin pek çok sayısında cemiyetin ilanları yayımlandığı gibi 2 Mayıs 1919 tarihli nüshasında cemiyetin beyanname, 20 ve 21 Mayıs 1919 tarihli nüshalarında ise cemiyetin Paris Barış Kongresine Kürt temsilcisi olarak gönderdiği Şerif Paşa'nın muhtırasının tercümesi yayımlanmıştır. Gazetede ayrıca o dönem Kürt hareketinin en genç üyeleri sayılabilecek Celadet ve Kamuran Bedirhan kardeşlerin düzenli olarak makale yazdıkları görülmektedir. Gazetenin 9 Kasım 1918-21 Mayıs 1919 tarihleri aralığındaki nüshalarında Kamuran'ın 14, Celadet'in ise 7 makalesi yer alıyor ve bu yazıların tamamı Kürtler üzerinedir.

Şimdiye kadar bahsettiğimiz gazete ve dergilerin tamamı Kürdistan dışında yayımlanmıştır. Oysa Kürt aydınlanmasının Kürdistan'daki merkezi Diyarbakir'de sürekli bir hareketlilik vardı. II. Meşrutiyet öncesinde dahi burada Kürdistan Azm-ı Kavî Cemiyeti adıyla bir grup aydınının fa-

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte Kürt basınına meydana getiren aydınlar için üç yol kalır; ülke dışına kaçmak, idam edilmek, sessizliğe bürünmek. Türkiye dışında ise Irak ve Güney Kürdistan'da, Suriye ve Rojava'da, diaspora mekânlarında Kürt basını yaşamaya devam eder.

aliyet gösterdiğini biliyoruz.⁹ II. Meşrutiyet'ten sonra da Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ilk şubelerinden birini burada açmıştı. Yine mütareke döneminde Kürt Kulübü'nden ve onun siyasi faaliyetlerinden haberdarız.¹⁰ İşte bu siyasi hareketin merkezinde yer alan isimlerden Ekrem Cemilpaşa, 1918 yılında "yepyeni küçük bir matbaa" satın alır ve Diyarbakir'de *Gazî* adlı dört sayfalık bir gazete neşretmeye başlar.¹¹ İsmi Kürtçe "Çağrı" anlamına gelen bu gazetenin kaç sayı çıktığı bilinmemektedir. *Gazî* gazetesinden çok önce 1909'da Diyarbakir'de vilayetin resmî gazetesi olarak çıkan *Peyman* gazetesinin 12. sayısında da Kürtçe bir yazı yayımlanmıştı.¹²

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte Kürt basınına meydana getiren bir avuç aydın ya ülke dışına kaçar, ya darağacını boylar ya da bir köşede sessizliğe bürünür. Türkiye dışında ise Irak ve Güney Kürdistan'da, Suriye ve Rojava'da, diaspora mekânlarında Kürt basını yaşamaya devam eder.¹³

Mesûd Serfiraz

Mardin Artuklu Üniversitesi, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

DİPNOTLAR

- 1 Bu gazete hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Emin Bozarslan, *Kurdistan Rojnameya Kurdî ya Pêşîn (1898-1902)*, Deng Yayınevi, Uppsala, 1991, 2 c.; Malmısaniy, *İlk Kürt Gazetesi Kürdistan'ı Yayımlayan Abdurrahman Bedirhan (1868-1936)*, Vate Yayınları, İstanbul, 2009.
- 2 M. Emin Bozarslan, *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi Kovara Kurdî-Tirkî 1908-1909*, Deng Yayınevi, Uppsala, 1995.
- 3 "Bir II. Meşrutiyet Gazetesi Olarak Şark ve Kürdistan", *Müteferrika*, Sayı:35 (Yaz 2009), s. 3-47.
- 4 Zinnar Silopi, *Doza Kürdistan*, Stewr Basimevi, Beyrut, 1969, r. 28.
- 5 Malmısaniy, *Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002*, s. 146-149; Malmısaniy&Mahmûd Lewendî, *Li Kurdistana Bakur û li Tirkîyê Rojnamegeriya Kurdî (1908-1992)*, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992, s. 58-60.

- 6 M. Emin Bozarslan, *Jîn Kovara Kurdî-Tirkî 1918-1919*, Deng Yayınevi, Uppsala, 1985, 1986, 1987, 1988, 5 cilt.
- 7 Zinnar Silopi, *Doza Kürdistan*, s. 59-60.
- 8 Dr. Ferhad Pirbal, *Kovari Kurdistan 1919-1920 Estembol, Hewlêr, 1998*.
- 9 Hesen Hışyar'a göre Kürdistan Azm-ı Kavî Cemiyeti Diyarbakir'de kurulmuştur. Bkz. Malmısaniy, *Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbakir'de Kürt Ulusçuluğu (1900-1920)*, Vate Yayınları, İstanbul, 2010, s. 17.
- 10 Diyarbakir'in Osmanlı dönemi Kürt hareketi içerisindeki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Malmısaniy, age., s. 11-79.
- 11 Ekrem Cemilpaşa, *Muhtasar Hayatım*, Beybun Yayınları, Ankara, 1992, s.31; Malmısaniy&Mahmûd Lewendî, s. 288.
- 12 Murat İssi, PEYMÂN -Diyarbakir'in İlk Hususi Gazetesi-, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, sayı: 7, s. 96;

Malmısaniy&Mahmûd Lewendî, s. 49-51.

- 13 Kürt basınına 115. yıldönümünde İstanbul'da "KCK Basın Davası" adıyla anılan bir soruşturma kapsamında 26'sı tutuklu 46 Kürt gazetecisinin yargılandığı güncel bir bilgi olarak tarihe not düşmeliyiz. Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü (RSF) 2012 raporuna göre Türkiye'nin basın özgürlüğü sıralamasında 179 ülke arasında 154. olduğunu ve "dünyanın en büyük gazeteci hapishanesi" olarak anıldığını da eklemeliyiz. Bkz. BBC Türkçe, "Türkiye basın özgürlüğünde geriledi", http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/01/130130_press_turkey.shtml, 30.06.2013 ve BBC Türkçe, "Türkiye dünyanın en büyük gazeteci hapishanesi", http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/12/12121219_rsf_statement_longer.shtml, 30.06.2013.

۹۵۳۰

عدد ۲۶۴ - ۳

لقوت
لهرق
لکته
اولان

مدیر مسئولی

پدرخان زاده احمد نریا

آدرسی

استانبولده سرکه چی استانبولی
قارشیندیوه کردستان
غزته سی اداره خانه سی

مسلمکزه موافق آثار درج ایديلر
ایديلیان اوراق اعاده ایديلر
سنه لکی (۳۰) آلتی آیلنی (۲۰)
غروشدر

نسخه سی ۱۰ پاره در

۱۲ شباط سنه ۳۲۴

مداهنه

مداهنه اینسای جنسنه ص
سلامت وحسن نیتدن عاری او
کوسترمک ، حقیقی جعلی برززا
انسنه اختلاعه اوزرینه

an

i*

NOT

صورتیه حقیقی در میان ایجت
هر یرده مقبولدر شوش شرط ایلا
بر زمان بوزنا کته فدا ایدیله
خشونتله کسر قلوبدن - ممکن
الترام لطف و ملائمتله عطا طیبی
حقیقی بیان و اوصورتله ده
محافظه ایدیلمک شایان تقد
عالم سیاستده محبت عمومی
اشتهار ایتمش اصحاب اقتدار هر ک

Director
Azde
08-3
9
ERIN

حزبت و جنسیت
کومت متبوعه سی
مال راقته حکوم
بالاستمداد اولان
کوردلان علت ریا
ولور . بونگون
مستده اولان وزیر
سن میاشرت ناز
CURT BASH

۳۱۳
بر رخوش بوراندن
سن آمیزه اشویا و علمای
شرقده حال بومسی ایچین
تکهر او یادر جهر
کند

1898-1902 yılları arasındaki Kürdistan Gazetesine, istibdâd rejimi olarak adlandırdıkları II. Abdülhamid iktidarına muhâlif bir söylem hakim iken, 1908 veya 1909 yılında Süreyya Bedirhan editörlüğünde çıkarılan Kürdistan Gazetesi, kendisiyle çağdaş birçok gazete gibi meşruti rejim taraftarı, Osmanlılığa ve unsurların birliğine vurgunun ön planda tutulduğu bir gazetedir. 1917'de çıkarılan Kürdistan Gazetesi ise kimlik siyaseti ve ideolojik duruş açısından daha önceki Kürdistan gazetelerinden bir kopuşu temsil eder. Artık vurgunun Osmanlılıktan veya unsurların birliğinden ziyâde Kürtlük ve onun Osmanlı'dan kurtuluşu üzerine olduğu anlaşılıyor.

YENER KOÇ

Bu yazı, II. Meşrutiyetin ilk yıllarında Ahmed Süreyya Bedirhan tarafından çıkarılan *Kürdistan Gazetesini* tanıtmayı amaçlıyor. Elimizde sadece 3. (12 Şubat 1324 / 5 Safer 1327) ve 4. (5 Mart 1325 / 26 Safer 1327) sayıları mevcut olan bu gazetenin tam olarak hangi tarihte yayın hayatına başladığına ve toplam kaç sayı çıktığına dair kesin bir bilgi yok. Haftalık bir gazete olduğu dikkate alınırsa ilk sayısının Ocak 1909'da çıkmış olması gerekir. Fakat 3. ve 4. sayılar arasında yirmi günlük bir aksama da dikkate alındığında ilk sayının 1908'de çıkmış olabileceğini de belirtmek gerek. Zira, Süreyya Bedirhan'ın da 6 Kasım 1908 (22 Teşrin-i Evvel 1324) gibi erken bir tarihte *Kürdistan* ve *Aşiret* isiminde iki gazete çıkarmak için Dahiliye Nezareti'ne başvurduğunu biliyoruz. (bkz. Ek - 1) Toplam dört sayfalık *Kürdistan Gazetesi* Türkçe ve Kürtçe yazılardan müteşekkil olup, yazar kadrosunu ise ekseriyetle Mehmed Salih Bedirhan, Emin Ali Bedirhan, Abdurrahman Bedirhan, Hüseyin Kenan Bedirhan gibi Bedirhanî ailesine mensup bireyler oluşturuyor. İstanbul'da, Uhuvvet Matbaasında basılan *Kürdistan Gazetesi*'nin tam olarak ne zaman kapandığına veya kapatıldığına dair bir bilgi de mevcut değil. Malmisanij, B. Nikitin'e referansla, gazetenin 31 Mart

Vakasından sonra irtica suçlamalarından dolayı kapatıldığını ve Süreyya Bedirhan'ın da Bekirağa Bölüğü'ne hapsedildiğinden bahseder.¹

Meşrutiyet'in ilk yıllarında yayımlanan *Kürdistan Gazetesi* aslında 1898-1902 yılları arasında Midhat Bedirhan ve daha sonra Abdurrahman Bedirhan'ın editörlüğünde Kahire, Cenevre, Londra ve Folkstone gibi farklı yerlerde çıkarılan *Kürdistan* gazetesinin devamı niteliğindedir. Gazetenin ilk sayfasına "1313" tarihinin düşülmesi de bunu doğrular. Aynı gazete kapatıldıktan sonra bu defa 1917 yılında yine Süreyya Bedirhan editörlüğünde Mısır - İskenderiye'de yayın hayatına devam eder. Farklı dönemlerde neşr edilen *Kürdistan Gazetesi* hem Bedirhanilerin iktidâr[lar] ile kurdukları ilişki hakkında hem de bu uzun zaman zarfında kimlik siyaseti bağlamında yaşadıkları dönüşümlere dair önemli bilgiler içermektedir. 1898-1902 yılları arasındaki *Kürdistan Gazetesine*, istibdâd rejimi olarak adlandırdıkları II. Abdülhamid iktidarına muhâlif bir söylem hakim iken², 1908 veya 1909 yılında Süreyya Bedirhan editörlüğünde çıkarılan *Kürdistan Gazetesi*, kendisiyle çağdaş birçok gazete gibi meşruti rejim taraftarı, Osmanlılığa ve unsurların birliğine vurgunun ön planda tutulduğu bir gazetedir. 1917'de çıkarılan *Kürdistan Gazetesi* ise kimlik

LXXXIII

كورد

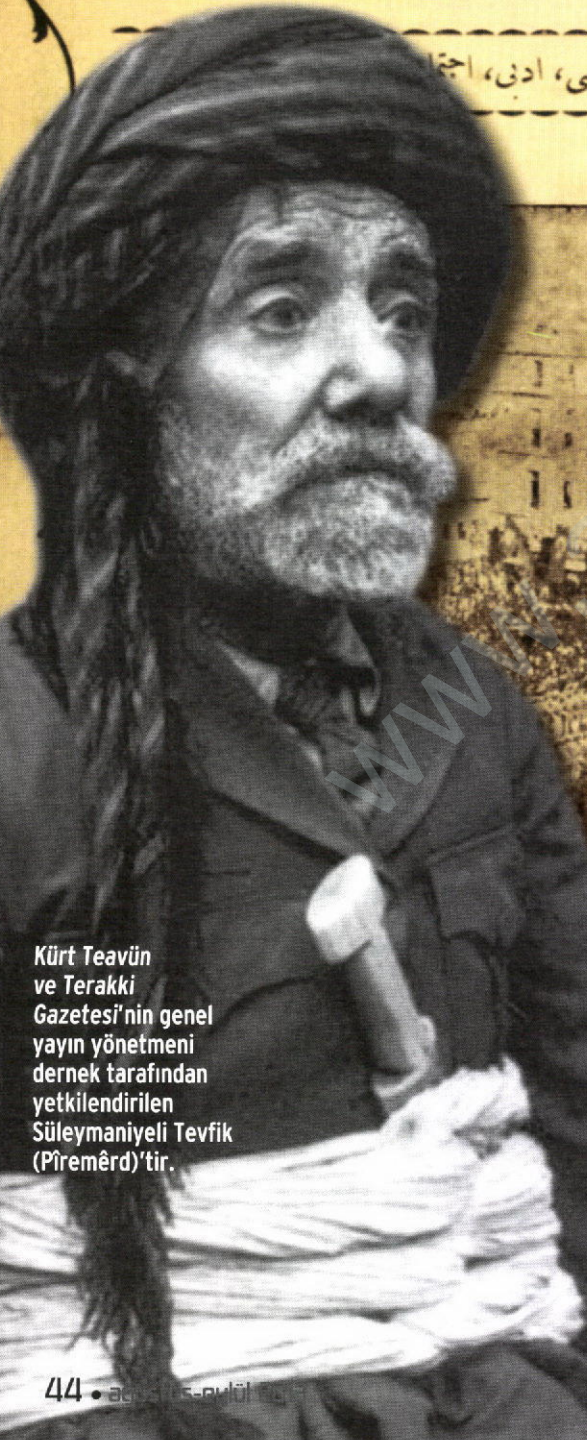
تعاون و ترقی غزنیسی

۱۳۲۶

جمعیت واسطه نشر افکار بیدر

تاریخ تاسیسی ۱۳۲۶ - ۱۳۲۶

نومرو ۸ شمذیلک هفته ده بردفعه نشر اولنور دینی، علمی، سیاسی، ادبی، اجتماعی

مجلس مبعوثان اوکنده ذات

در سعادت

Kürt Teavün
ve Terakki
Gazetes'i'nin genel
yayın yönetmeni
dernek tarafından
yetkilendirilen
Süleymaniyeli Tefik
(Pîremêrd)'tir.

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi

(1908-1909)

AYHAN IŞIK

CEMİYETİN KISA TANIMI VE II. MEŞRUTİYET BASINI

Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi, Kürdistan gazetesinden on yıl sonra İstanbul'da yayımlanmaya başlar. Gazete aynı adı taşıyan cemiyetin yayın organı olduğundan, burada cemiyeti kısaca tanıtmak önem taşımaktadır. Kürt entelektüellerin kurdukları ilk dernek 1900 yılında açılan ve hakkında yeterince bilgiye sahip olmadığımız Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti'di. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (KTTC) ise 19 Eylül 1908 tarihinde kurulan ikinci cemiyettir ve 25 Eylül'de Veznecilerde siyasi bir kulüp açar. Celilê Celil, açılışa beş yüzden fazla insanın katıldığını yazar.¹ Cemiyetin kuruluşundan birkaç ay sonra çıkan ve cemiyetin yayın organı olan *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*'nin ilk sayısında Kürt "erbab-ı fikir ve kalemine" hitap eden bir çağrıda, bu cemiyetin şubelerinden "Kürdistan'ın ilk gülbang-ı maarifi" diye söz edilir.²

İkinci Meşrutiyetin ilanını takiben sürgünde yaşayan veya benzer siyasi sebeplerle Osmanlı payitahtı dışında olan Kürt entelektüelleri İstanbul'a döner. İkinci Meşrutiyetin ilanı istibdat rejimini sonlandırınca çok kısa bir zaman içinde gerek yayıncılıkta gerek cemiyetleşmede adeta bir patlama olur.³ KTTC, İstanbul'a dönen bu sürgünler ve farklı birçok Kürt aydının katılımıyla meşrutiyete destek sunmak ve Kürt toplumunun sesi ve temsilcisi olmak için kurulur. Malmisanij'a göre Arnavut ve Kürt dernekleri meşrutiyet sonrası kurulan ilk

derneklerdendir.⁴ Sadece Kürtler değil birçok farklı dini ve etnik grup kısa sürse de ortaya çıkan özgürlük ortamından faydalanıp cemiyetler kurar ve gazete/dergi gibi yayın organları çıkarır. Bu alanda çalışmalar yapan Hıfzı Topuz ve Orhan Koloğlu dönemi değerlendirirken istatistikî olarak birçok bilgi verir. Topuz çalışmasının⁵ sonlarında Kürt basınına dair kısa da olsa kimi bilgiler verir. Orhan Koloğlu ise döneme ilişkin farklı çalışmalarında⁶ imparatorluk içinde yer alan Müslim-Gayrimüslim toplumların basın faaliyetleri hakkında ayrıntılar verirken, Kürt basınına görmezden gelerek konuya dair herhangi bir değerlendirme yapmaz.

CEMİYETİN KURUCULARI

Cemiyetin kurucuları Kürt emir, şeyh ve aşiretlerin İstanbul'daki fertlerinin içinde yer aldığı fakat sadece onlarla sınırla kalmayan, devlet kurumlarında memur olarak çalışan bireylerden, Kürdistan eşrafına kadar farklı çevrelerden gelen kişilerden müteşekkildi. Malmisanij ve Celilê Celil'in farklı kaynaklardan yola çıkarak kesin olmasa da derledikleri kurucular arasında Emir Emin Ali Bedirhan, Ferik Şerif Paşa (Baban ailesinden), Seyyid Abdulkadir, Damat (Müşir) Ahmet Zülkif Paşa, Babanzade Zihni Paşa, Halil Hayali (Bitlisli Kürt aydını, dil üzerine çalışmalarıyla bilinir), Şükrü Mehmet Sekban (Diyarbakırlı, önceleri Kürt toplumunun haklarını savunmuş ve bu minvalde çeşitli kurumlarda yer almışsa da, 1930'lara

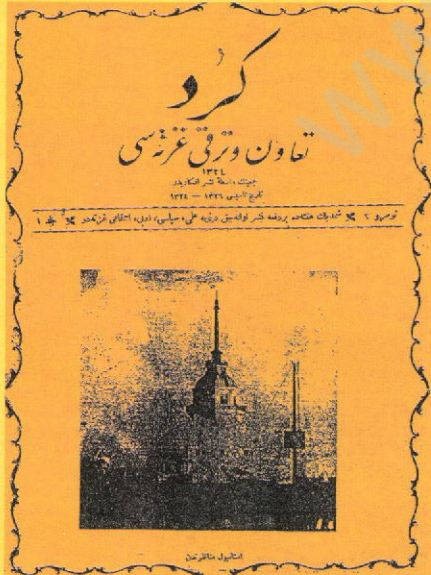
açmak, Kürdistan ekonomisinin geliştirilmesini sağlamak da yer alıyor. Gazetedeki yazılara baktığımızda ise cemiyetin çok temel iki amacının olduğunu görüyoruz; birincisi güncel terimlerle ifade edilirse Kürdistan'ın modernizasyonu, Kürt toplumunun aydınlatılması ve haklarını elde etmesi, diğeri de Ermenilerle Tanzimat sonrası başlayan ama özellikle II. Abdülhamid rejimi süresince devam eden sorunların halli. Dokuz sayı çıkmış gazetede Ermeni-Kürt ilişkilerini ve meselelerini konu edinen dokuz yazı var. Cemiyet, gazete çıkarmayı ve Kürdistan'da şubeler açmayı bu amaçlarının Kürt ve Kürdistanlı diğer toplumlara ulaşmasının bir aracı olarak da ele alıyor.

ANA HATLARIYLA GAZETENİN İÇERİĞİ

Birinci sayıda derneğin beyannamesi ilk metindir. "Sırasıyla Politik konular", "Kürt ve Kürdistan", "Osmanlı Amerika'sı ve Aşiretlerin Gelecekteki Mutluluğu", Hamidiye Alayları hakkında başlıksız bir yazı, dernek başkanı Seyyid Abdulkadir'in bir yazısı, "Kürtler ve Halkların Yiğitliği", "Açık Sütunlar" şeklinde serbest haberlerin olduğu bir

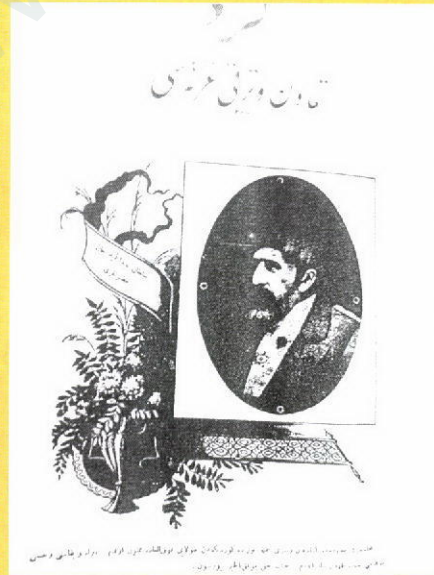
bölümden oluşuyor. Gazetenin amaçlarına paralel olarak konu ettiği yazılar da şöyledir; Kürt ve Kürdistan, Osmanlı imparatorluğunun durumu, Askeri sorunlar, kültürel konular, eğitim, uygarlık, dil ve aydınlanma, Kürdistan, Osmanlı ve dünyadan haberler. Gazete aynı zamanda çift dilli olarak çıkıyordu, ilk sayısında 7 Türkçe, 3 de Kürtçe yazı yer alır (Sorani ve Kurmanci lehçelerinde), Kürtçe şiirler genelde Sorancadır. Duyurular ise Türkçe olarak yer alır ve gazete genel itibarıyla bu dil oranını dokuz sayı boyunca sürdürmeye çalışır.¹¹ Gazetenin yayımlanan dokuz sayısından, ikinci ve yedinci sayılarının kapakları dışında diğerlerini biliyoruz. Kapak fotoğraflarında meşrutiyet sıklıkla vurgulanmakta, Kürdistan'a ilişkin göndermeler pek yer almamaktadır; 1. Sayı: "İstanbul Manzarından, Kızkulesi", 3. Sayı: "Mebusan Dairesi", 4. sayı: II. Abdülhamid'in fotoğrafı, 5. Sayı: "Meclis-i Mebusan da Zat-ı Şahaneye Mahsus Salon", 6. Sayı: "Musulda Dicle Nehri Üzerinde Cısr", 8. Sayı: "Meclis-i Mebusanın Önünde Zat-ı Şahaneyi İntizar", 9. Sayı: "Mamuretülaziz Mebuslarının Dersaadete Vürudlarında Rihtım Üzerinde Resm-i İstikballeri."¹²

Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi kapak fotoğraflarında II. Meşrutiyet ön plana çıkar

1. Sayı:

İstanbul Manzaralarından, Kızkulesi

4. Sayı:

II. Abdülhamid

8. Sayı:

Meclis-i Mebusanın Önünde
Zat-ı Şahaneyi İntizar

SONUÇ

Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi, yazarları, misyonu, farklı dünya görüşlerine sahip ve farklı sınıflara mensup kurucuları dikkate alındığında her ne kadar Osmanlıcı fikirleri ön planda olsa ve milliyetçilikleri kültürel olsa da ilk Kürt ulusal cemiyeti olarak tanımlanabilir. Gazetenin yazarları da benzer biçimde farklı çevrelerden-sınıflardan ve Kürdistan'ın farklı bölgelerindedir. Gazetenin yazıları incelendiğinde genel itibarıyla İttihat ve Terakki'nin başını çektiği pozitivist fikirlerin etkin olduğunu görebiliyoruz. İlerlemeci, aydınlatmacı, Kürt toplumuyla medeniyeti buluşturmaya çalışan, İslamın buna engel değil aksine destekleyici olduğunu iddia eden bir yaklaşım birçok yazarın fikri arkaplanını oluşturmaktadır. İttihatçıların özellikle Fransa'dan edindiği fikirler benzer biçimde, kimi üyeleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde de yer almış gazete yazarlarının ve cemiyetin kurucularının adeta düşünce vizyonunun çerçevesini belirler. Dönemin etkin ideolojilerinden sosyalizme dair herhangi bir vurgu olmadığı gibi, Osmanlı dışındaki fikir takibinin de İttihatçılar özellikle İTC içinde yer alan Kürt yazarlar üzerinden takip edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla gazetenin genel çizgisini oluşturan Modernist-İslami bir bakış açısıdır.

Berlin Kongresi sonrası iyice kötüleşen Ermeni-Kürt ilişkilerinin düzeltilmesi için cemiyetin oldukça kararlı olduğu hem yazılardan hem de cemiyetin beyannamesinden anlaşılıyor. Fakat Ermeni-Kürt meselesine ilişkin kaleme alınan yazılarda konunun çözülmesi açık bir şekilde istenirken, Düvel-i Muazzama'nın Ermenileri desteklediği ve bunun Kürtleri kaygılandırdığı da dillendirilmektedir. Bu

ikili ruh hali Kürt entelektüelleri arasında fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasına sebebiyet verir (bu ruh hali bazen aynı yazarda da gözükülebilmektedir). Bunun temel sebebi her iki toplumun aynı topraklarda yaşaması ve Abdülhamid'in Hamidiye Alaylarını motive etmek için de kullandığı "Ermeniler topraklarınızı alacak" propagandasıdır. Diğer yandan II. Abdülhamid'in bu yaklaşımından bağımsız olarak da kimi Kürt entelektüeller, Ermenilerin böylesi "iddiaları" olduğunu düşünerek ama Ermenilere karşı yapılan katliamların da yanlışlığını vurgulayarak tavır alırlar.

Gazetenin ilk sayfaları dış haberlere ayrılmaktadır. Dünyadan haberler verilirken genelde Balkanlara, özellikle Arnavutluk'a odaklanılır. Balkan savaşları öncesi diplomatik çalkantılar ve krizler editör ve gazete tarafından analiz edilip tartışma konusu yapılır. Muhtemelen imparatorluğun batısındaki kriz analiz edilerek doğusundaki sorunlarla bir analogi kurulabilir mi, doğudaki sorunların çözümü için örnek teşkil edebilir mi hissiyatından dolayı Balkanlar dış politika haberlerinde önemli bir yeri işgal eder. Gazetenin sadece dokuz sayı çıkması ve ardından cemiyetin kapatılmasıyla yayın hayatının bitmesi 1909'daki "31 Mart Vakası"nın hemen sonrasında denk gelmektedir. İttihatçıların bu tarihten sonra basındaki "özgürlük" ortamını hazmedemedikleri ve birçok gazetenin kapatılmasında veya yayınlanmasının engellenmesinde II. Abdülhamid'i aratmadığı anlaşılacaktır. Maalesef aynı istibdat zihniyetinin attığı temeller günümüzde de basın camiası üzerinde, özellikle Kürt basını üzerinde bir hayalet gibi dolaşmaya hala devam ediyor.●

Ayhan Işık

Istanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrencisi

DİPNOTLAR

- 1 Celil, Celilê. 2000. Kürt Aydınlanması. İstanbul: Avesta Yayınları, s. 64.
- 2 Malmisanij. 1999. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi. İstanbul: Avesta Yayınevi, s. 9.
- 3 Aslan, Taner. 2009. "II. Meşrutiyet Döneminde Matbuat ve Neşriyat Yasakları". *Tarihin Peşinde*, sayı:1, s. 230.
- 4 Malmisanij. A.g.e., s. 16.
- 5 Topuz, Hıfzı. 2003. Türk Basın Tarihi 2. Mahmut'tan Holdinglere. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- 6 Koloğlu, Orhan. 1994. Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın, İstanbul: İletişim Yayınları.
Koloğlu, Orhan. 2005. 1908 Basın Patlaması. İstanbul: BAS-HAŞ.
- 7 Celil, Celilê. A.g.e., s. 66.
- 8 Celil, Celilê. A.g.e., s. 66.
- 9 Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin maksad-ı teşkilî, nizamname-i hilisinde beyan ve tasrih olunduğu üzere, berat-i selâmet-i mülk-ü millet olan ve ahkâm-ı şeriata müstenid bulunan Kanun-ı Esasînin muhafaza-i ahkamıyla, o sayede Kürd kavm-i necibinin ihtiyacât asriyece ve tahsis-i maarifce esbab-ı terakkî ve saadet-i halini istikmal ve diğer vatandaşlarıyla ve siyyema Ermenilerle tezayüd-i itilâfât-ı medeniye ve hüsni muaşeret-i kavmiyelerini istihsal hususlarına... Bozarslan, Mehmet Emin. 1998. Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi. Upsala: Deng Yayınevi, s. 40, 63.
- 10 Bozarslan, Mehmet Emin. A.g.e., s. 40.
- 11 Gazetenin Yazarları, Türkçe, Babanzade İsmail Hakkı, Diyarbakirli Ahmet Cemil, Diyarbakirli Mazharzade Mazhar, E. A., Erzincanlı Hamdi Süleyman, Haydarzade İbrahim Efendi, Hüseyin Paşazade Süleyman, Mahmud Muin, Malatyalı Bedri, Molla Said-i Kurdî, Seyid Abdulkadir, Süleyman Nazif, Süleymaniyeli Fethi, Süleymaniyeli M. Tefvîk, Süleymaniyeli Seyfullah; Kürtçe (Kurmançî ve Soranî-Babanî): Bediüzzaman Molla Said-i Kurdî (Bedî'uzzaman Mela Se'îdê Kurdî), Ercişli Seyyah Ahmet Şevki (Seyyah Ehmed Şewqî), Halil Hayalî (Xelîl Xeyalî), Mihemed Tahir Cizîrî, Süleymaniyeli Tefvîk (Tewfîq)...
- 12 Bozarslan, Mehmet Emin. A.g.e., s. 35, 137, 181, 227, 277, 365, 429.

(مەنبە)

٢٥ شوبات ١٣٢٦ ١٣٢٦ ١٩٠٨

١ شوبات ١٣٢٦ ١٣٢٦ ١٩٠٨

١ شوبات ١٣٢٦ ١٣٢٦ ١٩٠٨

مۆسسىرى، ھەرىكىتى ھەم شەرىفى - مەلۇمى ھەمىرى، ھەرىكىتى ھەمىرى

مۆسسىرى، ھەرىكىتى ھەم شەرىفى - مەلۇمى ھەمىرى، ھەرىكىتى ھەمىرى

شەرقىي كوردستان

مۆسسىرى، ھەرىكىتى ھەم شەرىفى - مەلۇمى ھەمىرى، ھەرىكىتى ھەمىرى

١٠ ھەفتە

شەرقىي كوردستان، ھەمىرى ھەم شەرىفى - مەلۇمى ھەمىرى، ھەرىكىتى ھەمىرى

١٠ ھەفتە

<p>شەرقىي كوردستان، ھەمىرى ھەم شەرىفى - مەلۇمى ھەمىرى، ھەرىكىتى ھەمىرى</p>	<p>شەرقىي كوردستان، ھەمىرى ھەم شەرىفى - مەلۇمى ھەمىرى، ھەرىكىتى ھەمىرى</p>	<p>شەرقىي كوردستان، ھەمىرى ھەم شەرىفى - مەلۇمى ھەمىرى، ھەرىكىتى ھەمىرى</p>	<p>شەرقىي كوردستان، ھەمىرى ھەم شەرىفى - مەلۇمى ھەمىرى، ھەرىكىتى ھەمىرى</p>	<p>شەرقىي كوردستان، ھەمىرى ھەم شەرىفى - مەلۇمى ھەمىرى، ھەرىكىتى ھەمىرى</p>
--	--	--	--	--

BİR II. MEŞRUTİYET GAZETESİ OLARAK: "Şark ve Kürdistan"

<p>شەرقىي كوردستان، ھەمىرى ھەم شەرىفى - مەلۇمى ھەمىرى، ھەرىكىتى ھەمىرى</p>	<p>شەرقىي كوردستان، ھەمىرى ھەم شەرىفى - مەلۇمى ھەمىرى، ھەرىكىتى ھەمىرى</p>	<p>شەرقىي كوردستان، ھەمىرى ھەم شەرىفى - مەلۇمى ھەمىرى، ھەرىكىتى ھەمىرى</p>	<p>شەرقىي كوردستان، ھەمىرى ھەم شەرىفى - مەلۇمى ھەمىرى، ھەرىكىتى ھەمىرى</p>	<p>شەرقىي كوردستان، ھەمىرى ھەم شەرىفى - مەلۇمى ھەمىرى، ھەرىكىتى ھەمىرى</p>
--	--	--	--	--

Hersekli Ahmed Şerif, Malatyalı Bedri ve Hersekli İsmail II. Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay sonra Şark ve Kürdistan gazetesini çıkarmaya başlarlar. Başta Hersekli İsmail'in, gazetede yayımlanan yazıların ana temasının "Osmanlıcılık" fikrinin etrafında şekillendiği görülmektedir.

SERHAT BOZKURT

Basına yönelik baskıların son bulmasının ardından II. Meşrutiyet'in "hürriyet" rüzgârının etkisiyle birçok gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Fazla uzun ömürlü olmayan bu "hürriyet" günlerinde farklı eğilim ve siyasi çizgilerde birçok yayın ortaya çıkmış ve Osmanlı basın tarihi hareketli, dinamik ve renkli bir sürece tanık olmuştur. Kürt ve Kürdistan isimli ve Kürtlük sorununa eğilen ilk yasal gazete ve dergiler de bu dönemde, daha çok da İstanbul'da yayınlanmıştır. *Şark ve Kürdistan* gazetesi de II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından İstanbul'da yayınlanmaya başlamıştır. Haftada iki kez çıktığı söylenen gazetenin fazla uzun ömürlü olmadığı anlaşıyor. Beşinci sayıya kadar takip edilebilen *Şark ve Kürdistan*'ın, sonrasında yayınlanıp yayınlanmadığına ilişkin bilgi mevcut olmadığı gibi gazetenin yayın hayatına neden son verdiği de meçhuldür. Bizler tespit ettiğimiz beş sayıdan sadece üç tanesine (1, 2 ve 5. sayılar) ulaşabildik. Yaptığımız tüm kütüphane ve arşiv taramalarına rağmen 3. ve 4. sayıları bulamadık.

İlan-ı Hürriyetten birkaç ay sonra yayınlanmaya başlayan *Şark ve Kürdistan* gazetesinin idari merkezi İstanbul-Cağaloğlu'nda Nuru Osmanîye'de 49 nolu dairedir. Künyesinde yazdığına göre gazetenin kurucuları Hersekli Ahmed Şerif, Malatyalı Bedri ve Hersekli İsmail'dir. Üç kişiden müteşekkil kurucuların aynı zamanda gazetenin bütün işlerini yürüttükleri anlaşılıyor. Gazete de yayımlanan birçok yazıda imzası olan bu ekiple, Hersekli Ahmed Şerif "sorumlu mü-

dür" görevini yürütürken, Malatyalı Bedri "baş-yazar" konumundadır. "Şimdilik haftada iki defa neşr olunan" *Şark ve Kürdistan* gazetesinin haftanın belli günlerinde çıkmadığı elimizdeki sayılarından anlaşılacaktır. Birinci sayı perşembe, ikinci sayı pazartesi

Şark ve Kürdistan gazetesinin ilk sayfası.

ŞARK VE KÜRDİSTAN'DA

"Osmanlıcılık" fikri ön planda olup II. Abdülhamid'in iktidarı "istibdad" dönemi olarak tanımlanır. 1908'de ilan edilen Meşrutî yönetim ise sevinç ile karşılanır ve gazetedeki bazı yazılarda Meşrutiyetin ilanından sonra kurulan idarenin mutluluk getirdiği yazılır.

HÜRRİYET, MÜSAVAT, UHUVET

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı vesilesiyle bastırılan bir afiş. Afiş, Sotirios, Hristidis (1858-1940) tarafından çizilmiştir.

(Toplumsal Tarih, sayı: 151)

H ANAGENNHΣIS THΣ OΘMANNIKHΣ AYTOKΡATOPIAS
IA RÉGÉNÉRATION DE LA TURQUIE

çıkmasına rağmen beşinci sayı cumartesi günü çıkmıştır. Gazetenin yayınlanmasında düzensizlik ve başkaca sorunlar olduğu anlaşılıyor.

Gazetenin kurucularından Hersekli İsmail, *Sadâ-yı Hakk* (1324)¹ ve *El-İslâm* (1327)² gazetelerinin sorumlu müdürüdür. Malatyalı Bedri tarafından yayınlanan *Müjde* (1326)³ gazetesinde ise yazıları çıkmaktadır. Malatyalı Bedri, yukarıda bahsettiğimiz *Müjde* gazetesinin "sahibi-müdürü"dür. Bedri, ayrıyeten, 1325 yılında ya-

yınlanan *Yeni Müjde* gazetesinin de imtiyaz sahibidir.⁴ Bunun yanında *Kürt Teaviün ve Terakki Gazetesi'*nde yazılar yazmaktadır. "Kürtler ve Şecâat-ı Akvâm" başlıklı yazısı mezkûr gazetesinin ilk beş sayısında seri olarak yayımlanmıştır.⁵ Hersekli Ahmet Şerif de 1326 yılında yayınlanan *Şark* gazetesinin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürüdür.⁶

Şark ve Kürdistan gazetesinin ağırlıklı olarak o dönem Osmanlı Devleti'nin gündemini yakıcı bir

دولت علمه عثمانیه نك احيای

HERSEKLİ İSMAİL, bazı yazılarında Balkan meselesi üzerine yoğunlaşır. Beşinci sayıda yer alan "Sırbistan Veliahdı Bosna, Hersek Mes'elesı" başlıklı yazısının; Sırbistan Veliahdı'nın, Bosna-Hersek ahalisini Sırp kavimlerinden göstermeye çalışmasına cevap olarak yazıldığı anlaşılmaktadır. Sırbistan Veliahdı'nın emelinin Osmanlı toplumunu parçalayarak çıkar sağlamak olduğu, buna karşı, "Bilâ-tefrîk-i mezheb Bosna ve Hersek için selâmet-i yegâne Sırbistan, Karadağ ve Avusturyanın tesvîlâtına kulak asmayub yekvücûd ve hem fikir olarak çalışmak, Sırbılığ, Hırvatlığ, bertaraf idüb idâre-i âdile-i Osmâniyyeyi mütâlebe eylemekdir" diyerek kendi çözümünü sunmaktadır.

gide durduğu ve Kürdî renginin daha silik olduğu anlaşılıyor. İsmindeki Kürdistan ibaresi gazeteye dair farklı çağrışımlar yaratsa da, gerçekte Kürt orijinli bir yayın olmayıp genel olarak Osmanlı Devleti'nin bütününde yaşanan sorunlara eğilmektedir. Yine gazetenin isminde yer alan "Şark"tan kasıt ise bütün Osmanlı toprakları ve Batı Avrupa "uygarlığı"nın dışındaki tüm Doğu toplumlarıdır. Yani o gün Osmanlı idaresi altındaki Balkanlar da "Şark"ın kapsama alanındadır.

Gazetenin isminin altında "Şarkın vaz'iyet-i siyasiyyesiyle Garbın insâniyyete karşı şâibelerini musavver gazetedir" şeklinde bir yazı bulunmaktadır. Bu ibareden gazetenin amacının Batıya karşı Doğunun müdafaasına soyunmak olduğu açık anlaşılmalıdır. Özellikle Malatyalı Bedri'nin

şekilde işgal eden Balkan sorunlarına odaklandığını ve Kürdistan'a dair bazı yazı ve haberlerden oluştuğunu görüyoruz. Yazılardaki bu dağılım ve yazar kadrosu dikkate alındığında gazetenin bir nevi Balkan-Kürt ittifakı izlenimi verdiği ileri sürülebilir.

Her sayısı dört sayfa olarak basılan *Şark ve Kürdistan* gazetesinin ismindeki Kürdistan vurgusuna rağmen, o dönemde yayınlanan diğer Kürt gazete ve dergilerinden daha farklı bir çiz-

... et une conversation avec
Mevlânâ Zâde Rîf'at Bey, notabilité Kurde au retour
et un voyage en Kurdistan.

Historique : Dans les derniers mois de 1920, le
major britannique Noël, attaché à l'ambassade
d'Angleterre à Constantinople, entretient en relations
amis avec diverses notabilités Kurdes résidant en cette
ville. Connaissant admirablement la langue et les
usages de ce pays, il fut rapidement sur la recom-
mandation de plusieurs membres des familles Bader
Khan et Baban, l'hôte et le ~~pre~~ ^{premier} protecteur
du comité ~~de~~ ^{pour} l'indépendance des Kurdes.
C'est ainsi qu'il a ~~proposé~~ ^{proposé} au comité
de former un ~~comité~~ ^{comité} de formation
déclarant aux adhérents que l'heure d'agir était
venue et que l'Angleterre les aiderait dans cette lutte pour
leur indépendance. Dans ce but, il demanda même
à Seyid Abdel Kader, chef religieux des Kurdes à Con-
stantinople, et au chef de la famille des Bader Khan

Mevlânâde Rîf'at Bey

VE KÜRDİSTAN

"Ben hürriyet aşığı bir adamım.
Hem hürriyeti na-mahdud (sınırsız) görmek isterim ki,
insanlığın ilerlediğine gerçekten kail (ikna) olayım".
(M. Rîf'at)

Serbesti
Sahibi
Mevlânâde
Rîf'at Bey
Serbesti,
No.145, 29
Mart 1325

II.

Meşrutiyet ve sonrası dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olan Mevlanzâde Rıf'at Bey'in ismi,¹ Kürt tarihi ile ilgili birçok çalışmada anılmasına rağmen kendisinin Kürtler konusunda neler yaptığı pek fazla bilinmeyen bir konu olarak orta yerde durmaktadır.

Mevlanzâde Rıf'at Bey'in, kendi deyişiyle *Kürd ve Kürdistan davasına* yönelik ilgisi Bab-ı Âli Baskını'ndan (23 Ocak 1913) sonraki dönemlerde başlamıştır. Bizi buna sevk eden iki gerekçe bulunmaktadır. Birincisi: 1912 yılında Atina'da sürgündeyken çıkardığı *Cihad* adlı gazetede savunduğu her türlü milliyetçi düşünceye olan karşıtlığı,² ikincisi: 1913 yılında *Hetaw-i Kurd* dergisinde çıkan yazısıdır.³

1918 yılında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'ne katılan Mevlanzâde Rıf'at,⁴ bu cemiyetin 1920 yılında bölünmesinden sonra oluşan Teşkilat-ı İçtimai Cemiyeti'nde yer almamıştır. Fransa Cumhuriyeti Fransız Yüksek Komiserliği'ne mühüründeki ismiyle Kurd Teşkilat-ı İçtimai Cemiyeti Genel Sekreteri Memduh Selim Begi adına yollanan bilgilendirmede; Eski Kürt Cemiyeti'nin "yeni dönemin ihtiyaç ve politikalarına cevap veremediği" ve zaten uzun bir zamandır Cemiyet içerisinde "bağımsızlık taraftarları ile otonomi taraftarları arasında bir tartışmanın olduğu" belirtilir. "Nihayetinde temiz bir siyaset taraftarı olan aydınlar, geçmişini inkar edenlerle yollarını ayırmayı uygun görmüşlerdir" dendiikten sonra yazının devamında yeni örgütlenmenin kurucu kadrolarının isimleri verilir⁵ ve Mevlanzâde'nin ismi burda yoktur. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin başkanlığını yürüten Seyid Abdulkadir'e yakın durduğu görülmüştür.

Çıkardığı gazetelerde Kürtler ve Kürdistan konusundaki yazılara yer veren,⁶ Kürtler adına Osmanlı hükümetiyle yapılan bir görüşmeye Kürtlerin temsilen katılan⁷ ve "Anadolu hareketi" diye isimlendirdiği Mustafa Kemal ve arkadaşlarına karşı sert ve eleştirel bir tavır alan Mevlanzâde Rıf'at, bundan sonraki yaşamında anti-kemalist bir duruş sergilemiştir. Zaten bu tercihten ötürü de 150'likler listesine alınacak ve vatandaşlıktan çıkartılacaktır.⁸ Mevlanzâde'nin yaşamına ilişkin Fransız Arşivleri'nde bulduğumuz bir belge, bugüne kadar karanlıkta kalmış önemli bir noktayı aydınlığa kavuşturmuş olmaktadır. Bu önemli belge; Mevlanzâde'nin el yazısı (5 sayfa) ve bir memurun daktilo yazısı (7 sayfa) olmak üzere iki değişik şekilde tutulan bir rapordur.⁹ Yazılar evvela ajan Noel-Bedirhanlar-Mustafa Kemal arasındaki rekabete¹⁰ ayrılmış gibi görünse de, aslında Kürt Milliyetçilerinin İngiltere, Fransa ve Yunanistan devletleri arasında binbir zorlukla gerçekleştirilmeye çalıştıkları diplomatik faaliyetler olduğu gerçeği ortaya çıkar.¹¹ Baş aktörün Mevlanzâde olduğu gelişmeler şöyle olmuştur.

Rapor'da; Paris Barış Görüşmelerinden dönen ajan Noel kendilerine İngiltere'nin bir mesajını iletmiştir: "İngiltere devleti Kürdistan'ın çıkarları doğrultusunda hareket etmeye hazırdır ve bunun ilk pratik adımları yakında atılacaktır." Bahsedilen ilk adım kısa sürede atılır. 1921 yılının Haziran ayında İstanbul'daki Yunanistan Elçiliği'nden askeri bir ateşe Mevlanzâde ile görüşmek istediğini kendisine Yunanlı bir güvenlik elemanını yollayarak bildirir.¹² Görüşme gerçekleşir ve görüşmede Kemalist harekete karşı Yunan devletinin Kürtlerle ortak çalışmak istediği resmî olarak bildirir. Eğer; Kürtler Yunanlıların hazırladığı planı kabul eder ve uygulamak için anlaşılırsa kendilerine ekono-

Sedat Bingöl, *150'likler Meselesi. Bir ihanetin Anatomisi*, Bengi Yayınları, İstanbul 2010, s. 34 (Kitabın fotokopiler olarak basılan ek bölümünden).

Bu resmin 1920'lerden sonrasına ait olması gerekmektedir.

Kurd Teşkilat-ı İçtimai Cemiyeti mührü ve Genel Sekreteri Memduh Selim Begi'nin imzası.

tutmuştur. Bu tarihten itibaren ise köylere Osmanlı Devleti tarafından el konulduğu için ellerine tek bir akçe gelir bile ulaşmamış ve “fakr û zaruretleri derece-i nihayete” ulaşmıştır. Bunun üzerine Zülfikar Bey'den, durumlarını ispatlayan güvenilir evraklar göstermeleri istenir. Fakat, ailelerinin sahip olduğu evrakların geçmiş yüzyıllarda ekrâd tarafından yağmalandığı ve ellerinde sadece 1635 yılına ait bir berat ve Defter-i Hakanî'den edindikleri suretlerin olduğu yanıtını alırlar.

Yapılan tahkikat neticesinde, Zülfikar Bey ile arzuhalî yazan diğer şahısların, Osman Bey'in soyundan geldiği ve daha önce ibraz ettikleri beratın orijinal olduğu onaylanır. Ailenin, topraklara sahip olan son temsilcisi Hacı Ali Bey'in ölümünden sonra topraklara devlet tarafından el konulduğu da belirtilir. Yanısıra, Çermik kazasının âşâr gelirlerinin 1630'lu yıllardan, 1800'lü yılların ortasına kadar ne şekilde el değiştirdiğinin de detaylı bir açıklaması yapılır. Buna göre, 1835 tarihindeki vergi gelirinin 100.000 kuruş olduğu belirtilir ve bu o sene için Diyarbekir Eyaleti müşiri Hafız Paşa'ya ihale edilir. Ancak, Kürdistan'ın diğer yerlerinde yurtluk-ocaklık topraklara el konulduğunda devletin tatbik ettiği usullerden biri, toprağına el konulan beylere, oranı âşâr gelirlerinin değerine eş miktarda maaş tahsis edilmesidir. Sözgelimi, Mahmudi kazası beylerinden Mehmet Said Bey'e bu şekilde daha önce bağlanmış, bu durumda Çermik için de aynı yöntemin uygulanması gerektiği konuşulmuştur. Hatta belgede, yıllar önce Hacı Ali Bey zamanında topraklara el konulduğunda o soydan gelen ve şecerede adı kayıtlı kişilerden birinin çıkıp o soydan geldiğini ispat etmesi durumunda maaş bağlanma şansının o zaman da mümkün olduğunun altı çizilmiştir.

Yapılan yazışmalar ve hesaplamalar neticesinde, Bâb-ı Âli'den Çermik beylerini “ye's (elem) ve zarurettten” kurtarmak üzere bir karar alınır. Buna göre, salt yurtluk-ocaklık toprakların geliri olarak tespit edilen 15.000 kuruş, şecerede bulduklarını gösterenlere, miras paylaşımı esas alınmak üzere maaş olarak tahsis edilecek; fakat, bu maaşlar geriye dönük olarak alınamayacaktı. Zabıt edilen toprakların yerine bağlanacak bu maaşlar da aynen yurtluk-ocaklık topraklarda olduğu gibi

miras yoluyla aktarılacaktı. Son olarak, dilekçeyi yazanlardan biri olan Hafız İbrahim Bey, bu işin çözülmesi için 1869 senesinden beri, yani üç senedir İstanbul'da bulunduğunu belirterek, 1872 senesine kadar masraflarının karşılığı miktar maaşı da talep etmiş ve bu talebi onaylanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Kürdistan'ı Tanzimat bağlamında “yeniden fethini” düşündüğümüzde, aklımıza öncelikle, askeri güç kullanarak beylerin bastırılması teması gelir. Halbuki, Osmanlı Devleti ile Kürt beylerinin tarihsel olarak ilişkisi sadece askeri çatışmalara dayanmaz. Kürdistan'ın ve Kürt beyliklerinin, Osmanlı idari mekanizmasında bir yeri vardır ve Kürt beyleriyle Osmanlı devleti arasındaki ilişkiler, tarihsel olarak kurulmuş bir hukuk çerçevesinde hayat bulmuştur. Örneğin, bu ve diğer Kürt emirliklerinin söz konusu olduğu başka örneklerde, Kürt beyleri, topraklar üzerindeki haklarını 16. yüzyılda kendilerine verilmiş beratlarla ispat etme yoluna gitmiş, bir anlamda, onaltıncı yüzyılda, atalarıyla Osmanlı sultanları arasında yapılmış olan kadim sözleşmelere, yani hukuka referansla topraklarını geri almaya çalışmışlardır. Süreç içerisinde, her ne kadar Osmanlı Devleti yurtluk-ocaklık tipi, yani Kürt beylerinin iktisadi otonomisinin olduğu bu toprak biçimini tek taraflı olarak müsadere etmek yoluyla ortadan kaldırmış olsa da devlet ile beyler arasındaki tesis edilmekte olan yeni hukuk, karşılıklı müzakerenin ve mücadelenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Toprakları müsadere edilen beylerin maddi kayıplarını telafi etmek için maaş talebinde bulunmaları ve Osmanlı Devleti'nin beyleri miras yoluyla aktarılan maaşa bağlaması bu müzakerenin beyler lehinde neticelenen veçhelerinden birini örnekler niteliktedir. Son keredede, bölgede yeni bir idari ve iktisadi örgütlenme tesis etme çabasındaki Osmanlı Devleti Kürt beylikleriyle salt bir mücadele değil, aynı zamanda müzakere yöntemi de izlemiş, beylerin nüfuz ve iktidarlarını doğrudan yok etmek yerine, kendi siyaseti doğrultusunda dönüştürebilme çabasına girmiştir. ●

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Şura-yı Devlet (I.ŞD), 27/1266, 15 Nisan 1289 (27 Nisan 1873).

Aram'dan Yeni Kitaplar...

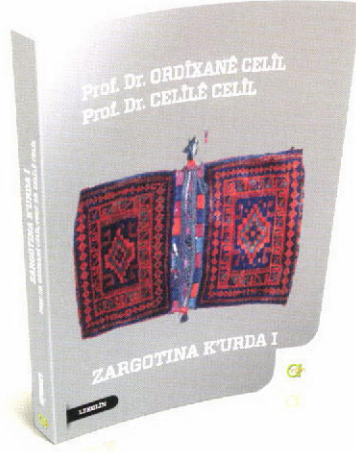
ZARGOTINA KURDA I-II

Prof. Dr. Ordixanê Celîl - Prof. Dr. Celîlê Celîl

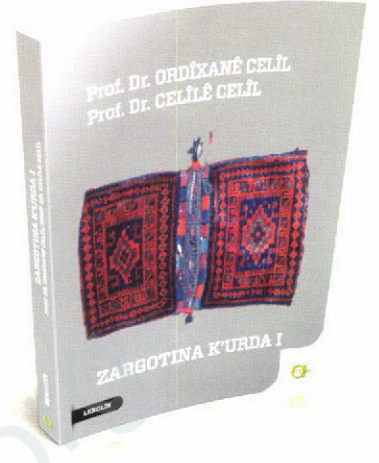
"Lîtêratûra dereca têkstên Zargotina Kurdan li ser du paran tê paravekirin.

Ser para pêşîn ew pirtûk û witar têne hesabê, yên ko tenê ji bona hînbûna zimanê kurdî hatinê çap kirin. Lîtêratûra vê parê da nimûnêd zargotinê her tenê çewa matêriâlê runkirinê (naskirinê) hatine karanîn.

Ser para dua ew kar û barê çapbûyî diçin, yên ko nek tenê bona hînbûna zimanê kurdî ne, lê usa jî bona xwendevana bi çêtirîn nimûnêd zargotina kurdan va bidine naskirin, yên jîyîna, bîr û bawariya millet diyar dikin. Lîtêratûra van herdu parê kareke pir mezin didine xwendevana, yên ko dixwazin zargotina kurdan va bibin nas û pê mijûl bibin.

Cûre: Lêkolîn
Gûlan 2013

Cûre: Lêkolîn
Gûlan 2013

Huzurevleri Mah. Sıtkı Görâl Cad. Kurdi-Der Binası Kat: 3/3- Kayapınar / Diyarbakır
Tel: 0 412 238 30 71 / E-mail: aramyayin@yahoo.com.tr

**DÜNYADA
BİR İLK!**

AKADEMİSYEN MEHMET FIRAT'IN 14 YILLIK
BÜYÜK ÇALIŞMASI OLAN
FERHENG NAVEN RIWEKÊN BI KURDÎ
(Kürtçe Bitki Adları Sözlüğü)
SÎTAV YAYINEVİNDEN ÇIKTI.

- ▶ Üç dilde (Latince-Kürtçe-Türkçe) yazılmış olan bu büyük eser alanında bir ilktir.
- ▶ Sözlükte 67.300 bitki adı bulunmaktadır.
- ▶ Bunlardan 7.300 Latince, 18.000 Türkçe ve 42.000 Kürtçe'den oluşmaktadır.

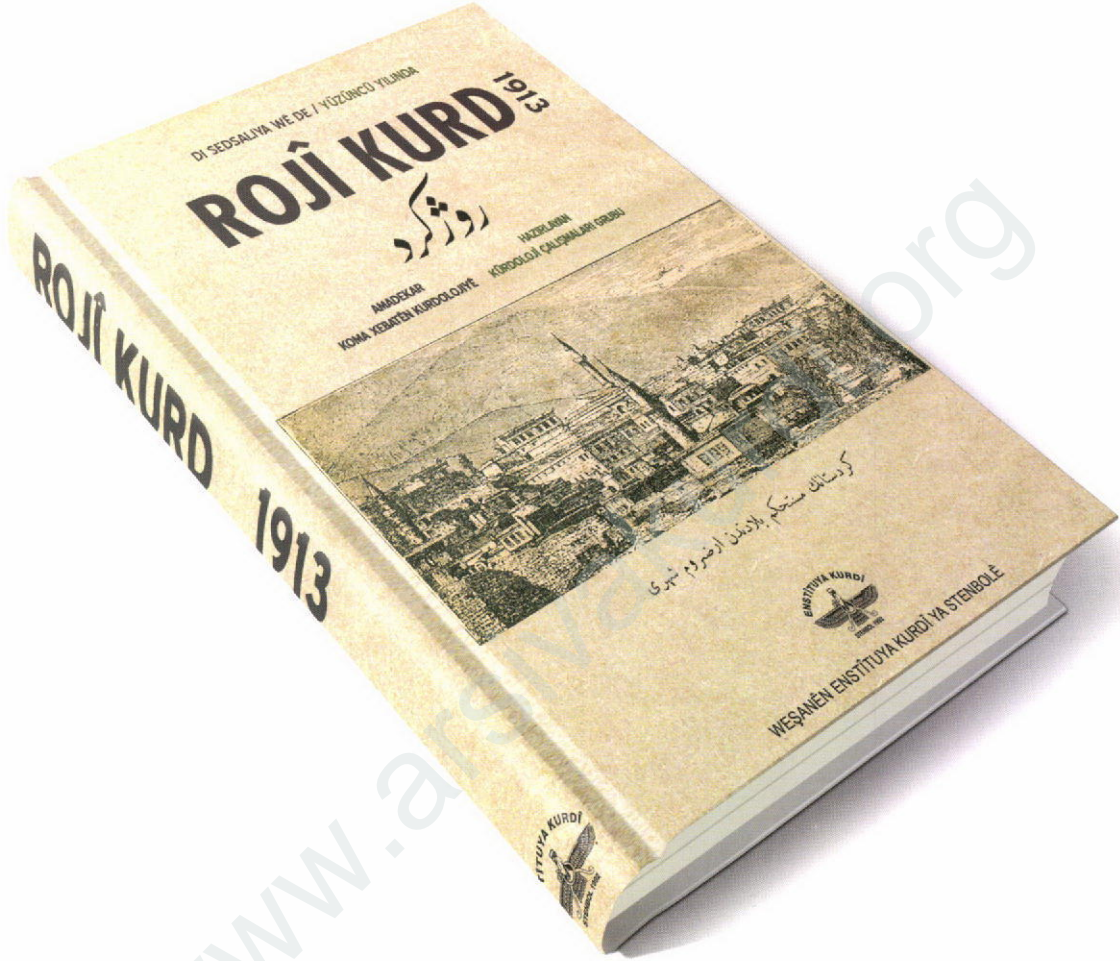

Sipariş Adresi: Sıtav Yayınevi-Nefel Kitap Kırtasiye
Hastane 2. Cad. M. Nur Arvas İş Merkezi No:4, VAN

Tel: (0 432) 216 7307 GSM: 0536 488 36 21
e-mail: wesanensitav@hotmail.com
kuyucak65@yahoo.com

Yüzüncü Yılında *Rojî Kurd* yeniden basıldı.

Hêvî Kürt Talebe Cemiyeti'nin 1913 yılında çıkardığı *Rojî Kurd* dergisinin tüm sayılarının tıpkı basımı, Latin harflerine transkripsiyonu ve Osmanlıca yazıların günümüz Türkçesine çevrilmiş hali...

Piştî sed salî *Rojî Kurd* ji nû ve çap bû.

Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê
weşana Cemiyeta Telebên Kurd Hêvî "Rojî Kurd"
ji nû ve derxist.

ENSTÎTUYA KURDÎ YA STENBOLÊ

Cibali Mah. Atatürk Bulvarı, Ünlü İş Merkezi No: 82/3 Fatih-İstanbul
Tel: (0212) 621 82 00 Fax: 621 82 37 mail:kovarazend@hotmail.com